

PASAULIO KŪRIMAS KAI KURIŲ ŠIUOLAIKINIŲ LIETUVIŲ IR LENKŲ POETŲ KŪRYBOJE: NUO SOCREALIZMO IKI DABARTIES

Audinga Peluritytė-Tikuišienė

Vilniaus universiteto
Lietuvių literatūros katedros docentė

Šio straipsnio tikslas – šiek tiek nušviesti naujausios lietuvių ir lenkų poezijos lauką, tiesiogiai paveiktą sudėtingos XX amžiaus II pusės politinės aplinkos. Būdamas artimomis kaimynėmis lenkų ir lietuvių literatūros pasipriešinimo primestai ideologijai strategiją kūrė skirtingais būdais ir formavo skirtingas literatūros tradicijas. Socrealizmo kanonui lenkų literatūra priešpriešino naują poezijos programą, kurios koncepcijoje glūdinti tiesinė istorijos samprata įkūnijo krikščioniškiesiems idealams artimą metafizinį turinį. Tuo tarpu lietuvių literatūra programų ir manifestų tuo metu nesukūrė, tačiau į utopinę laiko tiesę reagavo taip pat. Baltų gamtos pasaulėjauta tapo programinė visai sovietinės literatūros aplinkoje išaugusiai lietuvių poezijai, o gamtos ciklo laikas, paisantis gamtos prigimties ir logikos, tapo vienu iš lemtingų semantinių sprendimų, veikusių metafizinį to laikmečio mąstymą ir nulėmusių šiuolaikinės lietuvių poezijos pobūdį.

Archaika sovietmečio literatūroje: kolektyvizmo ir individualizmo išbandymai

Sovietmečio pradžia lietuvių literatūroje pažymėta tuo pačiu teroro ženklu, kuriuo buvo pažymėtas ir tautos politinis, visuomeninis, ekonominis, kultūrinis gyvenimas. Masiniai trėmimai, vykę nuo 1940 iki 1956 metų, persekiojimai ir žudymai lėmė masinę išsilavinusių žmonių emigraciją į Vakarų iki pat Antrojo pasaulinio karo pabaigos, o krašte, okupuotame sovietinės kariuomenės, susikūrė partizaninio karo židiniai. Praradusi 70 % išsilavinusių gyventojų (jie buvo pagrindinis teroro taikinys), lietuvių literatūra iš esmės turėjo atkurti pagrindinius literatūrinio gyvenimo parametrus: a) autoritetus; b) nacionalines vertybes; c) gyvybingą tradiciją. Padalyta į

tris beveik nekomunikuojančias atšakas – egzodo, tarybinę ir disidentinę (partizanų, tremtinių, disidentų) literatūrą – savo veiklos visuminius rezultatus lietuvių literatūra tegalėjo išvysti atgavusi nepriklausomybę ir keletą metų iki jos, maždaug nuo 1988 metų birželio. Per pirmąją Lietuvos nepriklausomybę pasiekta leidyklų ir leidinių, kultūros ir literatūros žurnalų įvairovė pirmaisiais okupacijos dešimtmečiais buvo panaikinta, ir šios įvairovės vietoje leidybos ir leidinių kontrolę perėmė viena valstybinė grožinės literatūros leidykla, viena cenzūros sistema.

Iki 1988 m. birželio Lietuvoje buvo leidžiama tik cenzūros kontrolę praėjusi sovietinė literatūra, o egzodo ir disidentinio pasipriešinimo atšakos oficialiam skaitytojui buvo ne tik sunkiai pasiekiamos, bet ir draudžiamos. Per penketą sovietinės

okupacijos dešimtmečių išsivystė visa neoficialios literatūros slapstymo, skaitymo ir platinimo sistema, tačiau skirtingai nuo Vidurio Europos, pavyzdžiui, Čekoslovakijos, ir sovietinės imperijos didesnių tautų literatūrų, pavyzdžiui, rusų, Lietuvoje neatsirado jokios neoficialios savilaidos formos (išskyrus Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronikas,ėjusias 1972–1989 metais), kurios gebėtų priešintis sistemai. Tačiau čekų savilaidos publikacijos lietuviškai terpei buvo nepasiekiamas dalykas, o su rusų disidentais bendraujančių ar bendradarbiaujančių rašytojų buvo vos keletas, ir jie bendros atmosferos pakeisti negalėjo.

Būdama SSRS pakrašty lietuvių literatūra teturėjo vienintelį informacinį kanalą su Europa – Lenkijos Liaudies Respublika (1946–1989), kuri nors ir buvo okupuota šalis, visgi buvo ne Sovietų Sąjungos respublika ir, taip pat kamuojama politinių įtampų ir konfliktų, gyveno vis dėlto šiek tiek laisviau. Lenkų kalba neblogai kalbantys Vilniaus krašto gyventojai, išlikę giminytės ir draugystės ryšiai tarp lenkų ir lietuvių, lenkų oficiali spauda, kurią galima būdavo oficialiai užsisakyti per sovietinį paštą, taip pat lietuviškųjų salų Lenkijoje jaunimas, savo viduriniuju išsilavinimu įsisavinę ir lenkų literatūrą, ir aukštąsias studijas dažnai tęsę Lietuvoje, – buvo vienintelis patikimesnis informacijos šaltinis, tiesa, leidžiantis tik tokią – asmeninio, subjektyvaus požiūrio ir pasakojimo galimybę. Per tuos okupacijos dešimtmečius lenkų literatūra patyrė ir oficialų šio pasakojimo atmetimą, ir tarptautinį tokio pasakojimo kūrėjo, rašytojo Czesława Miłoszo pripažinimą (Nobelio premija jam paskirta 1980 metais), o vertinant Wisławos Szymborskos ir Zbigniewo Herberto tarptautinį pripažinimą viso XX amžiaus pabaigos

kontekste, galima tvirtinti, kad lenkų poezija išsiveržė į Europos poezijos viršūnes (Z. Herbertas buvo vienas svarbiausių Nobelio premijos pretendentų nuo pat 6-ojo dešimtmečio, W. Szymborskai Nobelio premija įteikta 1996 metais), ir net sovietinės okupacijos sąlygomis formulavo europinei kultūrai aktualias tiesas.

Tiesa, sovietinė propaganda lenkų, čekų, slovākų literatūrai taip pat buvo primesta, ir kiekvienos šių šalių socialistinio periodo literatūros tekstuose galime rasti primityvaus socialistinio realizmo pavyzdžių, tokių kaip Arturo Międzyrzeckio¹, kurio ankstyvoji lyrika atitiko prasčiausius socrealizmo standartus. Vis dėlto laikui bėgant Międzyrzeckis išgyveno pasaulėjautos lūžį ir, atgaivinęs jaunystėje patirtą Tomo Stearno Elioto įtaką, dar sovietmečio pabaigoje įsitvirtino kaip tikrojo neoklasicizmo standartų pasiekęs poetas, o jo vardas įsirašė į šiuolaikinės lenkų literatūros istoriją². Panašiai klostėsi ir Szymborskos kūrybinė biografija, prasidėjusi dviem labai abejotinomomis knygelėmis 1952 ir 1954 metais; tik 1956-aisiais, išėjus rinkiniui *Šiaukiant Jetį*, apie Szymborskos poeziją pradėta kalbėti rimtai. Nors komunikacija su Vakarų pasaulio šalimis lenkų kultūroje buvo kur kas aktyvesnė nei Sovietų Sąjungos šalyse, pavyzdžiui, Lietuvoje, tam tikrų klausimų, susijusių su Międzyrzeckio ir Herberto kelionėmis, pastarojo itin, ir gyvenimo etapais užsienio šalyse, kompromisais socrealizmo

¹ Cz. Miłoszo bendraamžis, gimęs tais pačiais 1911 metais.

² Magdalena Heydel, *Rekonesanse i zapowiedzi. T. S. Eliot w literaturze polskiej przed II wojną światową (I); Wieczne teraz. T. S. Eliot a koncepcje współczesnego klaszczyzmu Rzsyarda Pryzbylskiego i Jarosława Marka Rzmkiewicza (V), Obecność T. S. Eliota w literaturze polskiej*, Wrocław, 2002, 18, 28, 169–201.

ideologijai ir pasipriešinimo jai pobūdžiu, kyla iki šiol, ir jie yra gvildenami šiuolaikinėje lenkų literatūrologijoje³. Visgi neįmanoma paneigti kokybinės šios poezijos įtakos šiuolaikinei lenkų literatūrai, suformavusiai ne tik meistriškumo normas politinės kontrolės ir cenzūros sąlygomis, bet ir išugdžiusios visą neoklasicizmo mokyklą, kurios oficiali pradžia siejasi su poeto Jaroslavo Marko Rymkiewicziaus paskelbtu manifestu 1967 metais⁴, tačiau neoficiali pradžia – su Herberto ir Szymborskos kūryba jau šeštajame dešimtmetyje. Cz. Miłoszo emigracijos metu būtent Julius Hartwig, Międzyrzeckio, Herberto ir Szymborskos kūryba įkūnijo filosofinį, moralinį, metafizinį, etinį šiuolaikinės lenkų poezijos kryptingumą.

Ankstyvoji socialistinio realizmo literatūra europinių moralės kriterijų, tiesos sampratų ir pasakojimo galimybės visai nenumatė iki pat 7-ojo dešimtmečio pradžios, o vertinant europinei kultūrai aktualios moralės požiūriu, ją savo pozicija ir kūrybiniais eksperimentais, ir netgi savo autobiografiniais pavyzdžiais, akivaizdžiai apvertė⁵. Lietuvių ir lenkų literatūrai sovietmečiu buvo primestas socialistinio realizmo kanonas, 4-ojo dešimtmečio viduryje paskelbtas svarbiausiu meno judėjimu Sovietų Sąjungoje⁶. Prieštaringoje

socrealizmo prigimtyje glūdėjo dviejų nesuderinamų imperatyvų konfliktas: 1) vaizduoti tikrovę realistiškai; 2) vaizduoti tikrovę optimistiškai⁷. Baisaus karo ir pokario teroro sąlygomis, akivaizdaus smurto, demagogijos ir prievartos atmosferoje nurodymas tikrovę vaizduoti optimistiškai prilygo absurdui. Tačiau literatūra politinio teroro sąlygomis privalejo rasti būdą prijaukinti ir tokį absurdą. Ir jaukino: žmogžudysčių ir kraujo tvano atmosferoje realybę atspindėjo neapykanta klasiniam priešui, o optimizmą kurstė bekompromisė kova su tuo priešu: „Kada šauliai prie taikinio priėjo, / Draugai jį sveikino gerai

nės Sovietų Sąjungos rašytojų suvažiavimo Maskvoje. Jame, pasiremdamas Stalino darbu „Apie partijos politiką grožinės literatūros veikaluose“, rusų rašytojas Maksimas Gorkis deklaravo realistinės formos ir socialistinio turinio vienovę, kuri turi įkūnyti marksizmo ir leninizmo idėjas. Socrealizmo doktrinos teoretikais tapo Anatolijus Lunačarskis ir Aleksandras Voronskis, o Andrejus Ždanovas prisiėmė atsakomybę už tai, kad socialistinis realizmas taptų visų Sovietų Sąjungos menų programine ideologija. Ši ideologija vadovavosi gana nesudėtingomis klasių kovos, darbininkų valdžios ir buržuazinio meno dekadanso nuostatomis. Konkretūs socrealizmo nurodymai niekada nebuvo išsakyti viename leidinyje, tai buvo palaipsniui diegiama politinė meno kontrolė, kurios normatyvai (literatūros, kino, dailės, skulptūros, architektūros ir kt.) buvo formuojami jau kaip reakcija į politinės kontrolės lūkesčius. Lietuvių kalba socrealizmas buvo pristatytas Maskvoje leidžiamame leidinyje *Priekalas* (1934). Lenkų kalba socrealizmas pradėtas propaguoti 1949 metais, prosovietinio Lenkijos Liaudies Respublikos kultūros ir meno ministro Włodzimierzo Sokorskiego, tačiau nors buvo dėta nemažai pastangų valstybiniu lygiu, socrealizmo doktrina Lenkijoje nepriėjo taip, kaip ji prigijo kitose socialistinio lagerio šalyse.

⁷ 2010 m. *Metų* Nr. 11 publikuotas visas pluoštas laišku ir pasakojimų apie Stalino reakciją į Andrejus Platonovo apysaką „Į naudą“ žurnale *Krasnaja nov* (1931), ir aprašytos tikslios Vladimiro Sutyričio (rusiškojo Gudaičio-Gudzevičiaus gyvenimo ir kūrybos analogo, rašiusio literatūrą, įkūrusio vieną baisiausių lagerių Rusijoje, vadovavusio jam) ir Maksimo Gorkio (tuo metu pasirašinęsio Aleksejaus Maksimovičiaus Peškovo slapyvardžiu) reakcijos, kurios akivaizdžiai liudijo tiesioginį Stalino vadovavimą sovietiniam menui.

³ Apie tai: Imelda Vendrickaitė, „Persvajija lenkų socrealistinėje literatūroje: socrealizmas nūdienos žvilgsniu“, *Colloquia*, 2008, Nr. 18, 131–148.

⁴ Jarosław Mark Rymkiewicz, *Czym jest klasycyzm. Manifesty poetyckie*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1967.

⁵ Lietuvių rašytojas Aleksandras Gudaitis-Guzevičius buvo ir LTSR Rašytojų sąjungos valdybos narys, ir kultūros ministras, ir NKVD majoras, jis buvo dirbęs sovietiniame lageryje, kuriame mušė ir žudė tautiečius rašytojus.

⁶ Pirmą kartą socrealizmo doktrina oficialiai buvo pristatyta laikraščio *Literaturnaja gazeta* ir žurnalo *Avangard* puslapiuose 1932 metais, iškart po tuometi-

pataikius, / o veidu jo raudonė išsiliejo, / Ir jis nudžiugo nuoširdžiai kaip vaikas“⁸.

Socrealizmo kanonu besivadovaujančioje poezijoje toks absurdas pasirodė visais savo turiniais, kurie buvo primesti prievartinio sovietinio kolektyvizmo dvasios. Šis kolektyvizmas, paremtas autoritarinio valdymo metodais (tautų vado ir jiems paklūstančių tautinių respublikų), iš esmės uzurpavo krikščioniškųjų vertybių vietą: *vadas* duoda nurodymus partijai, kuri kuria rojų žemėje komunizmo pavidalu, o iš vakar dienos į rytojų veda viena fizinių įvykių linija. Kadangi krikščioniškosios metafizikos socrealizmas nepripažino, fizinių įvykių suma įkūnijo tik fizinių kūnų, kovos ir pergalių mechanizmą. Fizinis teroras prieš kitaminčius buvo idealus tokios kovos būdas, nors *kiti ir kitokie* nuo savų buvo atskiriami vien socialinės priklausomybės (gana nesunkiai keičiamos) principu. Socrealizmo poetika nulemta ne tik nesibaigiančios, bet vis besiplečiančios kovos, didėjančios pergalės ir dėl to augančio optimizmo užduočių (*kitų ir kitokių* mažėja arba beveik nelieka, lieka tik savi). *Vado*, *partijos* ir *komunizmo* semantika iš esmės neįkūnijo jokio stilistinio sprendimo (tik optimistinę patetiką), nebent primestos galios turinį – ženklino tos pačios sistemos autoritarinę dalį: „Kada jie kilo į ataką / Kada kas žingsnis grėsė jiems mirtis, / Jie kovoje / Per vieną naktį žilo, / Bet, prisiminę Vado balsą tylų, / Visad dvasia išlikdavo tvirti“⁹. „Su Partija / Tvirti mes eisim drąsiai / Į komunizmo pergalę, pirmyn!“¹⁰

⁸ Bronius Mackevičius, *Rikiuotėje*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1952, 18.

⁹ Ten pat, eil. „Stalinas“, 5–6.

¹⁰ Eugenijus Matuzevičius, eil. „Ji davė mums draugystės saulę“, *Draugystės daina*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1953, 13.

Siužetų monotoniją socrealizmo tekstuose sąlygoja metafizinio konflikto su pasauliu panaikinimas, palikęs tik fizinę priklausomybę socialinei klasei: nesvarbu, kas veiktų socrealizmo poezijos lyrinio personažo vardu – karys, partizanas, stalius, traktorininkas ar melžėja, visų svarbiausia tai, kad jis įterptas į jau vykstantį ir nuo jo nebe labai priklausomą veiksmą, eina į kovą, šauna į priešą, dirba stalus, liuobia gyvulius, važiuoja į darbą. Veiksmus lemia *vadas*, o koordinuoja *partija*, tereikia pildyti jau nebekvestionuojamus nurodymus. Pasipriešinti primestai pasyvaus dalyvio pozicijai nėra galimybių, o iš vykstančio proceso toks personažas pasišalinti negali, todėl įgyti kokios nors autentiškesnės, individualesnės asmeninio gyvenimo patirties įstengia tik aktyviau įsijungdamas į jau vykstantį veiksmą – drąsiau eidamas ir šaudamas, daugiau dirbdamas, greičiau važiuodamas: „Taiklūs ginklai kaip vienas / Pagaminti pačių. / Blizga durtuvų plienas / Už kiekvieno pečių“¹¹. Kulminacinis tokio kolektyvinio veiksmo momentas šiandieną šiurpina pasyviu (nes neindividualizuotu) aktyvizmu: „– Ilgiau nebegalima laukti – / Viskam aš pasiruošęs: / Be kilpos galiu pasmaugti / Ponus klebonus ir buožes!“¹² Ir nors toks aktyvizmas buvo akivaizdžiai simuliuojamas (be laisvos valios rinktis), ši simuliacija įkūnijo prievartinį socialistinio kanono lūkesčių horizontą. Simuliuojama tikrovė socrealizmo literatūroje neigė individualius žmogaus ir pasaulio konfliktus, ir cenzūros muštru kvietė kurti pasakojimą apie kolektyvinį naujo žmogaus ir pasaulio sukūrimą.

¹¹ Vytautas Rudokas, eil. „Žydi eglė viršūnės...“, *Žydi eglė viršūnės*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955, 8.

¹² Ten pat, eil. „Revkome“, 9.

Simuliacinį realybės pobūdį socrealizmo mene yra aptarę nemažai išeivių iš SSRS autorių (J. Dobrenko, M. Epšteinas, E. Siniavskis), tačiau lietuvių literatūrologų, net ir išeivijos, refleksija šia tema gana nedidelė, galbūt ir dėl lietuvių literatūrai primesto, tačiau iš esmės nebūdingo pobūdžio¹³. Išeivijos literatūrologai iš esmės siekė pastebėti ir akcentuoti literatūros gyvybę palaikančius reiškinius, o į socrealizmo cenzūros epochą stipriau gręžtis pradėta tik antruoju atgautas nepriklausomybės dešimtmečiu¹⁴. Tačiau tam tikrų savirefleksijos bruožų galima būtų išvelgti pačioje literatūroje – kaip atsaką į socrealizmo dogmą 7-ajame dešimtmetyje, jo pradžioje, besiformavusią Ezopo kalbą. Pavyzdžiui, Marcelijaus Martinaičio „Kukučio baladės“, kurių žemaitiško folkloro išmintimi ir stilistiniu moderniosios poezijos proveržiu žavėjosi ir išeivijos, ir so-

vietų Lietuvoje rašę kritikai, iš šios dienos perspektyvos atrodo itin radikaliai socrealizmo masiniam optimizmui ir dinamiškai besipriešinantys tekstai: „Ir ėmė Kukučis dirbti / nuo ryto lig vakaro / kas dieną / viršydamas savo darbą, / kad mirdamas ėmė stebėtis: / tiek prikapojo malkų / į sienas privarė vinių / galvijams sušėrė šieno!“¹⁵ Tačiau Tomas Venclova yra nusistebėjęs Kukučio *suakmenėjusiu pasyvumu*¹⁶, atspindinčiu sovietinę atmosferą ir kontekstą. Vaduotis iš atmosferos buvo sunkiausia, nes suvaržymų ir nelaisvės situacijoje, kaip vaizdžiai yra pastebėjęs Regimantas Tamošaitis, sovietmečio kūryba „buvo panaši į pastangas plaukti liūne, kai svarbu ne pasiekti krantą, bet kuo ilgiau išsilaikyti paviršiuje, netikint išsigelbėjimo galimybe“¹⁷.

Piešdamas statistinį Kukučio paveikslą, kuris yra kaip visi kiti kukučiai, niekuo neypatingas, niekuo nežymus, Martinaitis socrealizmo kanono ir iš esmės jau Justino Marcinkevičiaus, Alfonso Maldonio, Janinos Degutytės poezijos suformuotos tautinės tapatybės kontekste, nemenkai sušvelninusios socrealizmo doktriną, pareikalavo vienkartinio, nepakartojamo buvimo stebuklo: „Kaip man būtų tamsu, / jei manęs nebūtų. / Visa, kas man priklauso, / pasiimtų kiti – / neturėčiau net žodžių /

¹³ Stalino sugalvota proletarinio realizmo idėja neoklasicizmo architektūrinę kryptį buvo pasirinkusi siektinu estetiniu pavyzdžiu menui apskritai. Nuleista iš *viršaus* ši idėja neturėjo galimybių pasipriešinti prievartinei masinei jos adaptacijai.

¹⁴ Danas Lapkus, *Poteksčių ribos (Uždraustos tapatybės devintojo dešimtmečio lietuvių prozoje)*, Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 2003; Violeta Kelertienė, *Kita vertus: Straipsniai apie lietuvių literatūrą*, Vilnius: Baltos lankos, 2006; Rimantas Kmita, *Ištrūkimas iš fabriko: Modernėjanti lietuvių poezija XX amžiaus 7–9 dešimtmečiais*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009; Tomas Venclova, „Žaidimas su cenzoriumi“, „Kalėjimas kaip komunikacijos reiškinys“, in: Tomas Venclova, *Vilties formos: eseistika ir publicistika*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1992; Elena Baliutyte, „Tyliosios rezistencijos metafora ir prisitaikymo strategijos sovietmečio literatūros kritikoje“, *Colloquia*, 2007, Nr. 19; Almantas Samalavičius, „Postkomunistinės visuomenės atmintis ir amnezija“, in: *Europos kultūros profiliai*, sudarė Almantas Samalavičius, Vilnius: Kultūros barai, 2007; Vytautas Rubavičius, „Sava sovietinė patirtis – suvokimas ir nutylėjimas“, *Kultūros barai*, 2003, Nr. 11; Vytautas Rubavičius, „Nomenklatūrinės atminties diskursas ir tapatumo politika. I“, *Kultūros barai*, 2007, Nr. 9.

¹⁵ Marcelijus Martinaitis, eil. „Didis palengvėjimas Kukučio gyvenime“, *Kukučio baladės*, Vilnius: Vaga, 1977. Šaltinis internete: <http://www.tekstai.lt/tekstunaujienos/2600-marcelijus-martinaitis-kukucio-balades.html/> (Žiūrėta: 2014 11 02).

¹⁶ Tomas Venclova, „Lietuvių poezija pasaulinės poezijos kontekste“, *Vilties formos: eseistika ir publicistika*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1991, 332.

¹⁷ Elena Bukelienė, Audinga Peluritytė, Regimantas Tamošaitis, „1950-ųjų kartos prozininkai“, *Naujausioji lietuvių literatūra / 1988–2002 /*, Vilnius: Alma littera, 2003, 129.

kam pasiskūsti¹⁸. Archajiškuoju kolektyvinio mito turiniu toks Kukutis įsamenino minios nuasmenintą individą, tarsi pro namo užpakalines duris įvesdindamas šį individą į bendražmogiškų ir universalių Vakarų Europos vertybių pasaulį: absoliuti gyvybės vertė ir pagarba jos tęstinumui, prigimtinė teisė gyventi gimtinėje ir namuose, laisvai ir be smurto, harmoningos sąveikos su aplinka puoselėjimas, pagarba privačiam gyvenimo būdai, asmeninio gyvenimo teisė į religinę pasaulėjautą¹⁹.

Tremtinių ir partizanų literatūra, iš esmės oficialiai neprieinama, tuo laikotarpiu kone stipriausiai į šias vertybes rėmėsi, jų pageidavo, liudydama šias vertybes ištikusią apokalipsę (Broniaus Krivicko sonetai, Antano Miškinio psalmės). Išeivijos aukštasis poezijos pilotažas, žemininkų ir bežemių poezija (Alfonso Nykos-Niliūno,

¹⁸ Marcelijus Martinaitis, eil. „Kukutis džiaugiasi savo buvimu“, *Kukučio baladės: Eilėraščiai*, Vilnius: Vaga, 1977. Šaltinis internete: <http://www.tekstai.lt/tekstu-naujienos/2600-marcelijus-martinaitis-kukucio-balades.html/> (Žiūrėta: 2014 11 02).

¹⁹ Vakarų Europos vertybinės gyvenimo normos pirmą kartą oficialiai buvo suformuluotos kaip Didžiosios Prancūzijos revoliucijos siekinys. Žmogaus teisių deklaracija Europoje buvo priimta Prancūzijoje 1789 metais, ir joje apibrėžta svarbiausioji vertybė – žmogaus, piliečio ir tautos laisvė. 1948 metais JTO Paryžiuje priėmė Visuotinę žmogaus teisių deklaraciją, kurioje žmogaus laisvės samprata apibrėžta teisingumo ir taikos pagrindais ir kuria civilizuotas pasaulis vadovavajasi iki šiol. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, paskelbta 1950 metais Romoje, vėliau kas dvidešimtį metų atnaujinta, veikianti ir šiuo metu (1998 metų įstatymas), iš esmės remiasi pagrindinėmis 1948 metų Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos nuostatomis. Sovietų Sąjungoje nuo 1936 metų galiojo Stalino konstitucija, kuri iš esmės apvertė pagrindines europines žmogaus ir tautos teises ir laisves, nurodydama SSRS įstatymų viršenybę tautos ir žmonėms. Sovietinėje Lietuvoje tokia konstitucija įsigaliojo nuo pat 1940 metų ir veikė iki 1990 metų. Nors formaliai SSRS 1975 metais pasirašė Helsinkio pasitarimo baigiamąjį aktą, kuriame buvo garantuojamas žmogaus teisių laikymasis, realiai SSRS šias teises ignoravo.

Henriko Nagio, Liūnės Sutemos kūryba) šiomis vertybėmis pasipriešino konservatyviai tautinio idealizmo bangai, kuri, bent jau pirmaisiais egzodo dešimtmečiais, ryškėjo išėivijoje. Neturėdami galimybės atviriau formuluoti savo vertybinės pozicijos dalis sovietmečio poetų jos ir neformulavo, o kitiems teko rinktis kolektyvinės savignyos būdą – tautinį, mitopoetinį, mitografinį – vienintelį tuo metu leistiną. Lietuvių poetai ir rašytojai (Romualdas Granauskas, Juozas Aputis), kurių kūryba atstovavo aistoriniam mitiniam pasauliui, tuo metu įkūnijo savotišką pasipriešinimą primestai istorijai, taip pat ir pasipriešinimą tos istorijos reprezentacijoms bei miestui iš principo. Šiuolaikinio lietuvių rašytojo Ričardo Gavelio *Vilniaus pokeryje* atspindėtą neigiamą Vilniaus miesto konotaciją iš dalies galima paaiškinti simptomine atmetimo reakcija į miesto erdvėje sukonzentruotą svetimų galių semantiką, „palaidojusią“ tikrąją simbolinę miesto atmintį.

Tai, kad Martinaitis Kukučio namo analogu pasirinko ne miestą, o žemaitišką sodybą, taip pat galėjo būti nulemta socrealizmo mene įsivyravusios urbanizacijos dogmos, tiksliau – pasipriešinimo jai. Masiniai viensėdžių kaimų perkėlimai į dirbtinai kuriamas kolūkių gyvenvietes yra vienas skaudžiausių totalitarizmo ideologijos kirčių žemdirbiškiems lietuvių kultūros įpročiams, nusistovėjusiam mentalitetui. Šie perkėlimai neapsiribojo tik kolūkių steigimu, paremtu gyvenviečių stambinimu ir darbo jėgos koncentracija kaip vienais svarbiausių oficialių kraštovaizdžio pertvarkymo tikslų. Neoficialus tikslas buvo dar svarbesnis – tai buvo vienas efektyviausių būdų įveikti partizaninę rezistenciją ir apskritai pasipriešinimą, su-

sijusį su slaptavietėmis kaimo vietovėse ir miškuose. Žinoma, kaimo žmonių kėlimosi į miestą procesai vyko ir Lenkijos, Čekoslovakijos, Kroatijos, buvusios Jugoslavijos šalyse, ir visoje Europoje, tačiau net to meto politinių aplinkybių kontekste tai vyko gana natūraliai, paklūstant demografiniams XX amžiaus II pusės pokyčiams. Dramatiškai, prievartos būdu „išvietintų“ žmonių tokiu mastu, koks buvo pasiektas pirmuoju pokario dešimtmečiu Sovietų Sąjungoje, daugiau nebuvo niekur Europoje. Žemdirbiško pasaulio sumiestinimas tapo tokio „išvietinimo“ pretekstu, o miestas tapo okupacijos forma: „Ateina iš kaimų žmonės, / Žmonės tiesiog įstabūs; / Jie žino, kad šis revkomas – / Jų revoliucijos štabas. // – Ašarų, skurdo užtenka! – / Rūsčiai kiekvienas taria, – / Mes tiesiam miestui ranką / Ir einam kovon, komisare“²⁰.

Į miestą keliamasi, į jį bėgama, ir ne dėl paguodos *revkome*, bet dėl to, kad miestas siejasi su nauju savęs realizavimo būdu, kūrybine „išvietinto“ žmogaus laisve – galimybe būti laisvam anoniminėje minioje. Oficialiojoje sovietinėje literatūroje, paženklintoje poetinio talento ir meistrystės, miestas tampa ne tik šviesaus kolektyvinio rytojaus provaizdžiu, bet ir nauja asmeninės kultūrinės erdvės niša. Juditos Vaičiūnaitės kūryboje ši niša įgauna ypatingo erdvumo: „Gotika tyliai sutirps – dekoracija užmiršto seno paveikslo... / Liks tiktai bėganti farų šviesa ir čiuožiantis ratų garsas, / Ir nepažįstamas jaunas vairuotojas, ir šviesiaplaukė konduktorė, / Žiūrinti pro apledėjusio lango kristalą į slenkančią

gatvę...“²¹ Visgi šis erdvumas poetės kūryboje iki rinkinio *Pilkas šiaurės namas* (1994) lieka abstrahuota, su istorine miesto specifika tik simboliškai susiliečianti vieta. Siekdami suvokti kaimo, gamtos ir žemdirbystės etoso apologetiką anksatyvoje, taip pat ir brandžiojoje lietuvių sovietmečio poezijoje, to etoso į šiuolaikinę lietuvių poeziją perneštą žinią, turime atsižvelgti į tą miestui suteiktą prievartos našta, kurią ne kiekvienas poetas norėjo nešti. Pavyzdžiui, Marcelijaus Martinaičio Kukutis mieste jaučiasi svetimkūnis net pats sau, tuo tarpu savo troboj miško gale – puikiai, nelyg visatos centre. Ši troba įkūnija ir išbaigtą, idealų pasaulio modelį, iš kurio žemaitis Kukučio kūrėjas niekada nesišaipė, net ironizuodamas patį Kukutį: „Tai turiu trobą / dviem galais. / Žiūriu pro langą – / saulė teka, / žiūriu pro kitą – / jau saulė leidžias“²².

Tomas Venclova tokį sovietinės lietuvių literatūros bruožą yra įvardijęs „folkloriniu socrealizmu“²³, perspėdamas apie tai, kad folkloro niša, net ir poezijoje įsivaizduojama pagonybė, ir iš jos išniręs Orientas, veda lietuvių literatūrą ne į vakarietiškąją tradiciją, bet tolyn nuo jos, nes individualią tiesą, asmeninę atsakomybę ir moralines nuostatas išsklaido į pasyvias kolektyvines patirtis²⁴. Archajiškumo ir

²¹ Judita Vaičiūnaitė, eil. „Snaigomą naktį...“, *Kaip žalias vynas*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962. Šaltinis internete: <http://www.tekstai.lt/buvo/tekstai/juditav/kaipzalv.html/> (Žiūrėta: 2014 10 27).

²² Marcelijus Martinaitis, eil. „Kukutis džiaugiasi savo buvimu“, *Kukučio baladės: Eilėraščiai*, Vilnius: Vaga, 1977. Šaltinis internete: <http://www.tekstai.lt/tekstu-naujienos/2600-marcelijus-martinaitis-kukucio-balades.html/> (Žiūrėta: 2014 11 02).

²³ Tomas Venclova, „Lietuvių poezija abipus Atlanto“, *Vilties formos: eseistika ir publicistika*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1991, 324.

²⁴ Tomas Venclova, „Lietuvių poezija pasaulinės poezijos kontekste“, ten pat, 331–333.

²⁰ Vytautas Rudokas, eil. „Revkome“, *Žydi eglė viršūnės*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955, 9.

modernumo motyvų derinimas Martinaičio poezijoje 8-ajame dešimtmetyje visai galėjo būti suprastas pozityviai (kaip ironija / saviironija) modernybės atžvilgiu. Iš šios dienos perspektyvos, jau ir po knygų, leistų nepriklausomybės metu, yra labai gerai matyti, kad Martinaitis žemaitiškai atkakliai laikėsi tam tikrų slapto pasipriešinimo taisyklių, kurias galima vertinti ir kaip tam tikrą Ezopo kalbos kodą: atmėti nėti susimuliuotos tikrovės ženklus, ignoruoti tų ženklų kuriamą atmosferą, nurodyti tuos tikrovės ženklus, kuriais pasikliauja autorius. Šalia Martinaičio į sudėtingą diskusiją 7–8-ajame dešimtmėčiuose vėlėsi ir kiti lietuvių menininkai: Sigitas Gedos *Strazdas* (1967) yra tos pačios Ezopo kalbos reiškiny, taip pat ir Silvestro Džiaukšto, Vinco Kisarausko, Igorio Piekuro tapyba. Optimistinė socializmo ideologija reikalavo traktorius, gamyklas ir naujas statybas aptarnaujančio personalo, o technikos, veikiančios be žmogaus, to laikotarpio realybė dar nenumatė, tad miestas įkūnijo mechanine funkcija virtusio žmogaus kultivavimo vietą. 6–7-ojo dešimtmėčių sandūroje suklestėjo daugiabučių ir bendrabučių urbanistika, kurios vienu ryškiausių pavyzdžių tapo Saulėtekio daugiabučių bendrabučių kompleksas Vilniuje (1974–1982, architektas Bronius Krūminis) ir dėl kurio istorinės ir estetinės vertės iki šios dienos vyksta ginčai tarp architektų ir paveldosaugininkų.

Prigimtinės vertybės vs. nuasmenintas miestas lietuvių socializmo laikotarpio poezijoje

Totalitarinės ideologijos skalpelis iš lietuviškųjų miestų patirties ankstyvosios socrealizmo poezijos laikotarpiu išplovė svarbiausius istorijos ir atminties ženklus.

Civilizacijos analogu tapęs miestas, dažniausiai Vilnius, rodėsi be svarbiausių architektūros, skulptūros ar sakralinių vietų ženklų (bažnyčios – paverstos sandėliais, skulptūros – sunaikintos, architektūrinių monumentų paskirtis pakeista). Tik talentingos poetės Juditos Vaičiūnaitės 1962 metais išleistoje poezijos knygoje, kurioje nerasime socrealimui būdingų bruožų, šmėkštelėję *trys auksinių viršūnių kryžiai* priverčia suklusti, tačiau ir jie telieka užuomina į žinomą ženklą, labiau asociacija nei aiškiai išsakytu turiniu: „Snaigomą naktį senamiesčiu slinks paskutiniai melsvi troleibusai. / Gotika gūdžiai tylės. Apšarmos trys auksiniai viršūnių kryžiai“²⁵. Tuo tarpu šeštajame dešimtmetyje rašytų socrealizmo apologetų kūryboje sušmėžavę gatvių ir aikščių motyvai dažniausiai neturi jokių autentiškų miesto istorijos ženklų (pakeisti pavadinimai), ir galėtų atstovauti ne Vilniui, o bet kuriam kitam Sovietų Sąjungos miestui, Maskvai ar Leningardui, Ufui, Kijevui ar Taškentui. Tik kraštovaizdžio detalės, Neries ar Vilnelės upės, minimos eilėraščiuose, leidžia suprasti, kad lyrinis herojus ar herojė vaikšto ne palei Kremliaus kurantus, o buvusioje Vilniaus Lukiškių aikštėje, sovietmečiu virtusioje Lenino aikšte: „Kai matysiu, kad jau vaikas vaikšto / Ir mėgina tart aiškiau žodžius, / Rytmetį nuvesiu jį į aikštę – / Tegu žvelgia pro žalius medžius / Į naująsias sostinės statybas, / Į pastolius prie sraunios Neries, / Į skverus, kur tiek žvalios gyvybės, / Į gatves, kur troleibusai

²⁵ Judita Vaičiūnaitė, eil. „Snaigomą naktį...“, *Kaip žalias vynas*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962. Šaltinis internete: <http://www.tekstai.lt/buvo/tekstai/juditav/kaipzalv.htm/> (Žiūrėta: 2014 10 27).

skries²⁶. Europinio individualizmo bastionas – miestas – lietuvių socrealistinėje poezijoje netenka savasties.

Lewis Mumfordo, vieno įdomiausių XX amžiaus techninės civilizacijos ir kultūros mąstytojo, miesto koncepcija remiasi fizinio kiaučio ir žmonių bendruomenės sambūvio logika. Pagal šią logiką urbanistiniai, technologiniai miesto sprendimai yra glaudžiai susiję su sociumo poreikiais, nes juos ir užtikrina, ir tenkina. Tačiau šalia šių poreikių mieste yra įkūnijama ir simbolinė kultūros raida, tad simbolinės reikšmės, savaip atsispindinčios miesto kraštovaizdyje (atviros aikštės ir parkai, šventvietės ir postamentai), sustiprina ir simbolinę miesto reikšmę. Leonido Donskio įsitikinimu, ši simbolinė miesto reikšmė yra lemtinga istorinio miesto ir šiuolaikinio žmogaus santykiuose. Pasiremdamas Mumfordo eopolio (kaimo, virstančio miestu), archajiškojo miesto, istorinio miesto, nekropolio, megapolio ir „antimiesto“ evoliucijos schema, Donskis pabrėžia archajinio miesto struktūroje išsipaodusią hierofaniją, itin reikšmingą istorinio miesto struktūros raidai²⁷. Ši hierofanija politiškai organizavo ir tvarkė erdvinį pasaulio chaosą, pajungdama šį šventvietės autoritetui²⁸. Šventvietė archajinėse kultūrose atstovavo gamtos pasauliui, todėl archajinio miesto struktūra atitiko geografinę hierofanijos planą, o savo metafizinį principą siejo su laiko ciklo ritmu, apeigų ir ritualų forma įkūnijamu pagal autoriteto pavyzdį. Istori-

nis miestas (Donskis istorinį miestą sieja su Europos viduramžiais) perima archajinio miesto struktūrą, šventvietę ir kultūros autoritetą, tačiau yra ypatingas tuo, kad į miesto ir žmonių visuomenės sambūvį įdiegia istorinio, linijinio, tikslaus laiko koncepciją. Istorinio miesto erdvėje, pasak Donskio, žmogus ir visuomenė pasiekia savo buvimo esmę ir nesiliaujančios, vienkartinės, nepakartojamos fizinės ir metafizinės savikūros raidą, nesiliaujančios laiko ir amžinybės sąveikos galimybę²⁹.

Socrealizmo tekstai byloja apie tai, kad ši istorinė miesto savikūra buvo paneigta, o iš miesto paliktas tik fizinis kiaučtas, akmeninė struktūra. Simboliniai architektūros, šventviečių ženklai, paliudyti šimtmečių ir tūkstantmečių tradicijos, totalitarinės ideologijos realioje aplinkoje buvo ištrinti arba pridengti naujais simboliniais ženklais, falsifikuojančiais jų pradinę paskirtį: Vytauto Didžiojo paminklus ir tautinę simboliką pakeitė Lenino statulos, nulietos pagal pasikartojantį modelį³⁰, o kiti monumentai buvo pakeisti sovietinių karių, partizanų ir karo vadų statulomis. Socrealizmo poezijoje šią simbolinių ženklų kaitą ženklina apibendrinta tiesiog miesto tema, kurioje Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Maskvos ar kuris nors Uralo, Abchazijos, Ukrainos ša-

²⁹ Ten pat.

³⁰ Iki septintojo dešimtmečio pabaigos Lenino paminklų forma, medžiagos ir gestai buvo griežtai kontroliuojami SSRS direktivų ir liejiami pagal kartotinius modelius. Vilniuje stovėjusi Lenino statula buvo viena iš tiksliai originalios statulos (autorius Nikolajus Tomskis) kopijų, stovėjusių Voroneže, Irkutske ir Leningrade. Lietuvos teritorijoje tai buvo didžiausia tokio pobūdžio statula (6 metrų aukščio), mažesnės stovėjo Kaune ir Klaipėdoje, o mažiausia – Palangoje. Kituose Sovietų Sąjungos kontroliuojamuose miestuose, pavyzdžiui, Berlyne, Lenino statulos aukštis siekė 20 metrų; galima daryti prielaidą, kad Lenino paminklų dydis ženklino ne tik okupuotos teritorijos dydį, bet ir simbolinės miesto ir jo atstovaujamos kultūros okupacijos mastą.

²⁶ Vilija Šulcaitė, eil. „Prie Lenino paminklo“, *Kalba moteris*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1956, 3.

²⁷ Leonidas Donskis, „Naujasis Leviatanas: Filosofinis esė apie miestą“, *Moderniosios sąmonės konfigūracijos / Kultūra tarp mito ir diskurso*, Vilnius: Baltos lankos, 1994, 160.

²⁸ Ten pat, 166.

lių miestas tėra abstrakčių aikščių, skverų ir bulvarų erdvė, vienijama to paties vieno simbolinio autoriteto – *vado*. Autoritetinių vietų sukeitimas ir dauginimas sukūrė beribio miesto, beribės šalies ir beribio buvimo visur ir niekur įspūdį. Maskvos kurantai su *besiilsinčiu* Leninu tampa tokio beribio miesto ir beribės šalies šventvietės pakaitalu, kuris klasikinio archajinio ar istorinio miesto kontekste net negalėtų būti pavadintas šventvieta. Metafizinio autoriteto stoka beribės šalies erdvę palieka plokščioje fizinių įvykių grandinėje, kurios pagrindinis bruožas kartojimasis tampa neišsenkančios fizinės monotonijos simptomu.

Sovietinė socrealizmo ideologija neigė dvasingumą, atsisakė bet kokios religijos, atmetė bet kokio metafizinio prisikėlimo galimybę, savo ruožtu reikalaudama pagarbos fiziniams autoriteto darbams, išsakytoms mintims ir idėjoms, įkūnytoms *plytose, miestuose, arimuose*: „Prie žilo Kremliaus / Rymo mauzoliejus. / Čia ilsis Leninas – ramybė, tyloje. / Jis nemarus, / Nemarios jo idėjos, / Jis gyvas – mūs kiekvieno širdyje“³¹. *Nemarios idėjos* klonuojamos pagal tą patį bekrastės šalies modelį, todėl iš esmės socrealizmo literatūra savo koncepcija tiražuoja nuasmeninto megamiesto, kuriame gyvena ne konkretus individas, bet abstraktus kolektyvas, modelį. Šis megamiestas transliuoja vis tą patį pasikartojančios informacijos srautą: *Mano adresas – tai ne namas ir ne gatvė, mano adresas – Sovietų Sąjunga*³². Geografiškai

³¹ Eugenijus Matuzevičius, eil. „Prie mauzoliejaus“, *Draugystės daina*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1953, 69.

³² Rusų vokalinio instrumentinio ansamblio „Samocviety“ sukurta daina „Moj adries – Sovietskij Sojuz“ (teksto autorius V. Charitonovas) keliems dešimtmečiams buvo paversta hitu; priedainis „Moj adries – nie dom i nie ulica, / Moj adries – Sovietskij Sojuz“ neilgo kūrinio metu nuskamba 16 kartų.

bekraštėje miesto ervėje konkrečiau žmogaus atmintį ir biografiją keičia „išvietinto“ ir dėl to net nesugebančio kentėti individo jausena: toks individas džiaugiasi savo socialine funkcija kolektyvinėje sistemoje (karys, kolūkietis, pionierius, spaliukas, melžėja), džiaugiasi šios funkcijos užtarnautu minimaliu saugumo jausmu (*Mes sotūs, laimingi, šiltai aprengti*³³) ir, be viešai švenčiamų kolektyvinių švenčių mieste, be darbo miškuose, laukuose ir gamyklose, neturi kito džiaugsmo šaltinio. Pavirtęs anonimine kolektyvinės masės dalimi toks individas miestą pradeda laikyti kolektyvinės ir anoniminės egzistencijos vieta.

Šiuolaikinės Vakarų Europos kultūros lopšys, graikų polis, išsiplėtęs į daugiafunkšią kultūros komunikacijų tinklą, šiuolaikinį miestą, socrealizmo tekstuose įgavo groteskišką bruožą, ypač dėl naiavaus ir dirbtinai primesto avangardinio eksperimento, kuriam pasitikėjimas technine ateitimi buvo būdingas programiškai: „Pasistatėm elektrinę ant Lėvens, / Mūsų laimės iš čia niekas neišsėms. // Nužygiavo kaimo tolin daug stulpų, / Izolatoriai baltuoja tarp trobų“³⁴. Iš šeimą ir gentį telkiančios žemdirbio trobos išvartytas lietuvių socrealistinės poezijos subjekto *izolatoriaus* izoliuojamas ir nuo visų jį su žeme saiščiusių semantinių ir simbolinių žemės ir gamtos dėmenų, kuriuos visus likusius dešimtmečius iki nepriklausomybės atgavimo individualioji lietuvių poezija mėgino išsaugoti, restauruoti ir susigrąžinti.

³³ Kosto Kubilinsko, sovietmečių populiarus vaikų poezijos autorius, sukurto eilutės. Šiandieną Kubilinskas pripažintas kaltu dėl daugybės NKVD sistemai išduotų Lietuvos partizanų, kurie buvo nužudyti.

³⁴ Vytautas Rudokas, eil. „Atvažiuokit į svečius“, *Žydi eglų viršūnės*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955, 38.

ti. Saulius Keturakis yra apžvelgęs prieštaringas avangardizmo poetikos ir antimodernizmo, antiavangardizmo tendencijas brandžiojo socrealizmo laikotarpiu lietuvių poezijoje, kurios tik dar kartą pažymi prieštarinę socrealizmo kanono pobūdį dėl jame bandomų suderinti nesuderinamų kriterijų³⁵: absoliutų ir optimistinių tikėjimą pažanga (būdingą avangardui) ir atsargaus nuosaikumo siekinį (būdingą socrealizmo propaguotam neoklasicizmui), kuris neva remiasi istorijos patikrintomis vertybėmis³⁶.

Visoje sovietinėje literatūroje tų prieštaravimų susiklostė ir daugiau, ir stipresnių: socrealizmą propagavusiuose tekstuose miesto ir techninės civilizacijos garbinimas sutapo su deklaruojamu pasipriešinimu tikrai istorinei miesto atminčiai ir virto tiesiog sovietų šalies elektrifikacijos ir technizacijos garbinimu apskritai, ir, tuo pat metu ir vėliau, socrealizmo vengiančioje poezijoje techninė civilizacija tapo autentiškos būties savo žemėje svetimkū-

niu, kuriam priešpastatyti tegalima amžiną gamtos judėjimą kosmose, jo logiką ir tvarką, galiojusią per amžius, galiojančią ir sovietinio režimo aplinkoje: „Didelė, gelsvai žydra / įsijungė elektra: / Ot dabar balti ražai – / duos toms karvėms įstrižai. // Traktorius kaip tarakonas – / kerta staugdamas laukais. / Ten po liepom ir beržais / aria kalnus Lietuva“³⁷. Pasipriešinimas praeičiai vienuose ir pasipriešinimas dabarčiai kituose tekstuose sukūrė precedento neturintį belaikį bekraštės erdvės kontinuumą XX amžiaus II pusės lietuvių literatūroje. Socrealizmo vengiančiuose tekstuose šis bekraštis kontinuumas įkūnijo bekraščio kosmoso idėją ir buvo apolitiškas iš principo, o socrealizmo tekstuose šis kontinuumas įkūnijo kolektyviniam subjektui aktualų politinį rytojų – komunizmo rytojų, penkmečio rytojų. Bekraščio kosmoso idėja, be abejo, buvo kolektyvinio identiteto nuvargintos tautinės bendruomenės paguoda, nes net ir būdamas bekraštis kosmosas yra tvarka, gamtos tvarka, su kurios logika nepasiginčysi. Tuo tarpu socrealizmo tekstuose bekraštis kontinuumas neigė gamtos tvarką ir logiką, įnešdamas prievolę gamtos pasaulį traktuoti pagal išplitusio ir anoniminio miesto taisyklę: simbolinę kolektyvo egzistenciją organizuoti pagal simbolinę autoritetą ir *vado* įsakymu siekti amžinos ryto aušros ir pavasario. Sutapęs su amžina komunizmo aušra ir iš jos kylančiomis ryto, pavasario, nuolat sprogančių pumpurų konotacijomis, kolektyvinis socrealizmo poezijos subjektas tegalėjo pasyviai dalyvauti šioje vis augančioje ir intensyvejančioje simu-

³⁵ Saulius Keturakis, „Sovietinės Lietuvos poezija: avangardizmas ir postmodernizmas“, *Literatūra*, 2001, Nr. 43 (1), 30.

³⁶ Šiuolaikinis čekų, rusų literatūrų tyrinėtojas, komparatyvistas Vladimiras Svatonas neoklasicizmą laiko gilesniu, nei gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio, prieštaravimu, užgimusiu pačioje Europos modernizmo šerdyje: neoklasicizmas, skirtingais vardais ir pavidalais persiritęs per XX amžiaus Europą, nuo angliško imaziškumo iki rusiško imazinizmo, nuo čekiškos secesijos ir neoklasicizmo, nuo lenkiško katastrofizmo iki neoklasicizmo, pergyveno tuos pačius literatūros savirefleksijos etapus: praeities negacija, būdinga modernizmui ir avangardizmui iš principo, savo vertingą opoziciją (praeities, laiko, metafizinių turinių suvokimą) įgyja tik neoklasicizmo, ar neoklasicizmo, raidoje (*Privati konsultacija Karolio universitete Prahoje*, 2014 10 08). Socrealizmo poetika kai kurių lenkų literatūrologų, tokių kaip Magdalena Heydel, vertinama ir kaip neoklasicizmo totalitarinė atmaina, ir kaip pseudoklasicizmas (žr.: Magdalena Heydel, *Obečnośc T. S. Eliota w literaturze polskiej*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2002).

³⁷ Sigitas Geda, eil. „Senos karvės prie Daugų...“, *Pėdos*, Vilnius: Vaga, 1966. Šaltinis internete: <http://www.tekstai.lt/component/content/article/197-geda-sigitas/1079-sigitas-geda-pedos/> (Žiūrėta: 2014 11 01).

liuojamo optimizmo kulminacijoje, negalėdamos atšaukti *vado* sprendimų, prieštaraujančių realiems gamtos dėsniams, ir juo labiau – pačių dėsnių.

Pagal *vado* įsakymus nepertvarkoma gamta tapo lietuvių literatūros prieglobsčiu, kurio simbolinė visuma leido ištrūkti iš uždaro fizinės dabarties lauko ir ieškoti pasaulėjautos atitikmenų gamtos ritmu gyvavusiose senosiose pasaulio kultūrose. Senovės baltų kultūra, žemdirbiško etoso papročiai, sakraliniai jau nutolusių religijų turiniai tapo vienu iš intelektualinės ir kūrybinės patirties šaltinių to meto sąlygomis. Gamtos pasaulis yra tiek pat tautinis, kiek ir bendratautis, universalus, archetipinis, tiek pat istoriškas, kiek ir aistorinis, tiek pat šiuolaikiškas, kiek ir archajiškas. Tapęs tautinės tapatybės prielaida, archajiškumas lietuvių poezijoje totalitarizmo sąlygomis gana ilgam išstūmė progresu tikinčio avangardo eksperimentus ir modernizavosi atsiverdamas naujiems kolektyviniams kontekstams: senovės baltų pasaulėjautai, lietuvių kalbos prokalbei, indoeuropeistikos studijoms³⁸. Gedos poezija, Petro Repšio freskos³⁹ Vilniaus universitete, Broniaus Kutavičiaus muzikinės pagonybės rekonstrukcijos tautinę tapatybę atvėrė universaliems tarptautiniams kontekstams. Repšio freskose galima įžvelgti visoms Šiaurės Europos tautoms būdingą agrarinių ritualų struktūrą, o Gedos poezi-

³⁸ 1965 metais Vilniaus universitete pradėtas leisti žurnalas *Baltistika*, vienintelis tokio pobūdžio leidinys pasaulyje. Tuo metu iš esmės susiformavo ir Baltistikos katedros branduolys, nors oficialiai katedra patvirtinta tik atgavus nepriklausomybę. Indoeuropeistikos studijos VU buvo vystomos nuo 1919 metų, ir nuo 7-ojo dešimtmečio vidurio yra neatskiriama baltistikos studijų dalis.

³⁹ Petras Repšys, freska „Metų laikai“, sukurta 1874–1984 metais.

joje⁴⁰ tos struktūros tampa poetinės lietuvių kultūros, agrarinio mentaliteto, taip pat bendrataučio, gelminio kalbos savitumo analizės pretekstu: „– pra – tiurkų ir pra – indo – europiečių – fonemos – neutralizuojasi – pamirštuos – amžių išardytuose – šifruos – Takas per dangų – imliausia visatos metafora – Dievo upė – žmonijai nustumus – suskilo į Paukščių (taką) ir Pieno (taką) – esmėj – tasai pats – apie neišpildomus norus – juk sakome – paukščių pieno – tau trūksta – žmogau –“⁴¹.

Skirtingai nei šiuolaikinė lenkų literatūra, kuri po įtakingos romantizmo epochos, spėjo išgyventi ir modernizmą, ir pakankamą avangardo fazę, visa XX amžiaus lietuvių literatūra yra paženklinta vis nykstančio ir atgimstančio romantizmo pasaulėjautos. Ryškiausias lietuvių poezijos pavardės XX amžiuje neišvengiamai siejasi su romantizmo, neoromantizmo, o gal ir postromantizmo raida – Maironis, Bernardas Brazdžionis, Justinas Marcinkevičius. Jei reikėtų ieškoti Marcinkevičiaus poetinės mokyklos sovietinėje ir posovietinėje literatūroje, rastume įdomią neoromantizmo (pavyzdžiui, Valdemaro Kukulo kūryboje) slinktį į postromantinę (pavyzdžiui, Vlodo Braziūno kūryba) poeziją,

⁴⁰ Sigitas Geda debiutavo 1966 metais. Per šešis intensyvius kūrybos dešimtmečius kelis kartus išgyveno senosios Lietuvos istoriją (rinkiniai *Pėdos*, 1966; *Mamutų tėvynė*, 1985; *Žalio gintaro vėriniai*, 1988; *Septynių vasarų giesmės*, 1991; *Jotvingių mišios*, 1997), Lietuvos ir Oriento sąsajas (*Žydinti slyva Snaigyno ežere*, 1981; *Varnėnas po mėnuliu*, 1985; *Babilono atstatymas*, 1994; *Skrynelė dvasioms pagauti*, 1998). Yra parašęs libretus Kutavičiaus muzikai: „Panteistinė oratorija“ (1970); „Paskutinės pagonių apeigos“ (1978); „Pasaulio medis“ (1987); „Magiškas sanskrito ratas“ (1989).

⁴¹ Sigitas Geda, eil. „Etimologinė pauzė“, *Žalio gintaro vėriniai: Eilių romanas*, Vilnius: Vaga, 1988. Šaltinis internete: <http://www.tekstai.lt/buvo/tekstai/geda/zaliojin.htm#pra/> (Žiūrėta: 2014 10 28).

kuri, priėmusi dominuojančius romantinės pasaulėjautos postulatus, juos įdiegia postmodernizmui būdingomis žaismės ir subtilaus pastišo formomis. Lietuvių prozoje vyko ir tebevyksta panašūs dalykai: Granausko, Apučio proza randa tęsinių Danieliaus Mušinsko ir Birutės Jonuškaitės kūryboje. Socrealizmo laikotarpiu iškilusi avangardinė Eduardo Mieželaičio ar Jono Šimkaus kūrybos banga šiandieną kvestionuojama kur kas griežčiau nei romantinė Justino Marcinkevičiaus ar Janinos Degutytės. Galbūt tokia literatūrologinė pozicija susiklostė dėl savaime romantizmo pasaulėjautai lietuvių literatūroje priskiriamos tautiškumo idėjos, numatančios tautos kilmės ir geografinio kraštovaizdžio saito prioritetą kultūroje, idealistinę vie-ningos ir moralios tautos, grynos ir gyva-
vusios per amžių amžius viziją; arba dėl to, kad tautiškumo idėjos tokioje kūryboje nėra kritiškai kvestionuojamos.

Neišsitekdama tarp vėl ir vėl sugrįžtančio neoromantizmo rėmų, lietuvių poezija tuo metu pristigo natūralios orientacijos į modernizmą ir avangardą, į avangardui pasipriešinusią neoklasicizmo tendenciją. Pseudoklasicistiniai Antano Venclovos tekstai negebėjo šios tendencijos suformuoti ir dėl meistrystės ir talento stokos, ir dėl to paties socrealizmo praktikoje galiojusio ir veikusio prievartinio autoriteto. Šiuolaikinė XX amžiaus lenkų literatūra, jau minėtos Cz. Miłoszo, Herberto, Szymborskos pavardės, šiandieną svarstomos brandžiausios Europos poezijos kontekste, savo tarptautinį prestižą pelnė ne tik filologine meistryste, būdinga klasicizmo, neoklasicizmo ir postklasicizmo reiškiniams iš principo, bet ir metafizine kultūros koncepcija, intelektualia, filosofine laiko ir istorijos traktuote, taip pat iš

principo būdinga tokio pobūdžio kūrybai. Į romantizmo išpuoselėtą lenkų tautinę savimonę, kaip ir jai būdingą žemdirbišką mentalitetą ir ritmą, šios pavardės įspaudė individualizuotą patirtį ir iš esmės įdiegė miesto kultūros – ne banalios, anoniminės, kolektyvinės, bet individualizuotos, krikščioniškos, susirūpinusios asmenybės raida ir metafiziniu išganymu, versiją. Cz. Miłoszas lenkų išėivijoje, o Szymborska ir Herbertas Lenkijoje sovietmečiu socrealizmo akivaizdoje suformulavo išskirtinai istorinio, individualiai patiriamo laiko, istorinės kultūros koncepciją, savo pozityviais turiniais atsverusią tuo metu socialistinio realizmo ir jo augintinio pseudoklasicizmo absurdą.

Visai galimas dalykas, kad dėl natūraliai susiklosčiusių Lietuvos ir Lenkijos ryšių šie pozityvūs metafizinės miesto kultūros turiniai, kurių lietuvių kultūra ir literatūra itin stokojo, lietuvių buvo adoruojami ir įsisavinami itin atidžiai. Cz. Miłoszo tarptautinė šlovė 1980-aisiais tapo kontroversiškų konfliktų priežastimi ir Lenkijos Liaudies Respublikoje⁴², ir nepriklausomoje Lenkijos Respublikoje⁴³. Tačiau Cz. Miłoszo asmenybės ir poezijos adoracija Lietuvoje⁴⁴ yra greičiau nulemta ne tiek išskirtinių poeto pasijų gimtiesiems Šateiniams ir Vilniui bei Lietuvai

⁴² 1944–1989 metai.

⁴³ Nuo 1989 metų.

⁴⁴ Amerikos intelektualai tik po Nobelio apdovanojimo sužinojo, kad šalia eseistikos ir prozos, už kurią ši premija ir buvo įteikta, Cz. Miłoszas rašo ir poeziją. Tuo tarpu Lenkijoje ir Lietuvoje visada stipriau buvo akcentuojama Cz. Miłoszo kaip poeto pozicija. Lenkų literatūros istorikai, šiuolaikiniai literatūrologai, netgi lenkiškų vadovėlių mokykloms autoriai Cz. Miłoszą pirmiausiai pristato poeto amplua. Lietuvoje 2011 metai buvo paskelbti Cz. Miłoszo metais, ir daugumoje tekstų apie Cz. Miłoszą literatūrinėje, kultūrinėje ir kitokioje žiniasklaidos erdvėje Cz. Miłoszas visų pirma buvo pristatomas kaip poetas.

apskritai, kiek galbūt istoriškai lemtingos jungties su Lietuvos sostinės kultūriniais pamatais. Per Cz. Miłoszo poeziją Vilnius lietuvių literatūroje atgavo istorinio miesto, turinčio sudėtingą metafizinį turinį, refleksiją. Europa apskritai Cz. Miłoszo poezijoje pasirodo kaip istorijos įsikūnijimas, istorijos ir miesto, žmogaus ir istorijos susitikimo vieta. Tuo tarpu Lietuva, ypač Šateiniai, Cz. Miłoszo kūryboje yra kai kas kita. Tai nelyg ikiistorinė vieta, rojus, ir į šią vietą galbūt galima sugrįžti tik istorijai pasibaigus. Gamta, kuri apskritai yra labai svarbi Cz. Miłoszo kūryboje, yra to rojaus atbalsis, jau sudrumstas istorijos, todėl rūstesnis. Šateinių gamta yra ikiistorinė, nepaliesta civilizacijos kataklizmu, o Vyslos vandens verpetai ar Siera Nevados eglų slėpiningi šešėliai jau yra pasaulio istorijos dalyviai, nebe rojaus dalis. Tačiau istorijos pradžia, pagal Cz. Miłoszo kosmogenezę, yra Vilnius Lietuvoje, daugiakalbis ir daugiatautis to meto Europos miestas, nelyg istorinio miesto provaizdis. „Niekada tavęs, mieste, negalėjau palikti, / Ilgos buvo mylios, tačiau stūmė mane atgal it šachmatų figūrą. / Bėgau žeme, kuri sukosi vis greičiau, / Bet visados atsidurdavau ten: su knygom drobinėj terbelėj, / Įbedęs akis į bronzines kalvas už šv. Jokūbo bokštų“⁴⁵. Su Cz. Miłoszo Europos civilizacijos samprata lietuvių literatūra ir kultūra tarsi atgavo savo sostinės europinės tapatybės istoriją.

Dominuojančioje Cz. Miłoszo poezijos tematikoje (gamta vs. kultūra, chaosas vs. harmonija, entropija vs. kūryba, apokalipsė vs. amžinybė) kaip tik miestas įkūnija žmogaus savikūros viltį ir neišvengiamą

⁴⁵ Czesław Miłosz, eil. „Niekada tavęs, mieste“ (vert. R. Rastauskas), *Rinktiniai eilėraščiai = Poezje wybrane*, Vilnius: Baltos lankos, 1997, 145.

grėsmę, tapdamas slenksčiu žmogaus istorijoje tarp apokalipsės ir amžinybės. Krikščioniškasis lenkų poezijos diskursas, savo ruožtu, tik iš pirmo žvilgsnio yra nekomplikuotas: lygindami aiškią katalikiškosios pasaulėjautos refleksiją Cz. Miłoszo poezijoje ir eseistikoje su Herberto ir Szymborskos kūryba tokio aiškumo pristigame, ir tai šiek tiek susiję ir su oficialiu socrealizmo padiktuotu krikščioniškosios pasaulėjautos eliminavimu iš lenkų literatūros (su cenzūra ir savicenzūra), ir galbūt su sudėtingesniais, bent jau minėtų autorių priimtais filosofiniais, pasaulėžiūriniais sprendimais. Tarkime, lenkų literatūrologai išvien sutinka su tuo, kad nors Szymborskos kūryboje negalima apčiuopti jokių religinės pasaulėjautos ženklų, pačios autorės biografijoje jie yra akivaizdūs. Vadinasi, sprendimai priimti labai sąmoningai. Tačiau nekyla ginčų dėl to, kad Szymborskos lyrika, kaip ir Herberto, pasitelkia linijinę istorinio laiko koncepciją, analizuodama žmogaus ir pasaulio santykį. Kitaip tariant, pasitelkia krikščioniškajai kultūrai esminius pasaulio tvarkos palaikymo ženklus. Nesiekiant pernelyg supaprastinti Szymborskos ir Herberto poezijos, kaip ir linijinio laiko koncepcijos, verta atkreipti dėmesį į tai, kad ir vienas, ir kitas autorius išreiškia žmogaus ir pasaulio susitikimo negrįžtančiame laike tragizmą.

Išliekamąją vertę turinčioje lietuvių literatūroje, net ir socrealizmo apologeto Eduardo Mieželaičio kūryboje, jau nekalbant apie Marcinkevičių, Martinaitį, Gedą, Degutytę, Vaičiūnaitę, istorija tėra gamtos ritmo lygmuo, kaskart sugrįžtanti į savo pradžios tašką arba tašką loginėje laiko spiralės linijoje. Kaip ir Cz. Miłoszo, Herberto ir Szymborskos kūryboje, šiuolaikinėje jaunųjų lenkų neoklasicistų kūry-

boje taip pat galime rasti dvejopą santykį su krikščionybės idealais: vieni šių idealų prisilaiko atvirai išpažindami Dievo kūrėjo idėją ar prisitraukdami Biblijos parafrazes, kiti orientuojasi į klasikinius krikščioniškųjų vertybių pamatus – antikinę filosofiją, filosofinį ir gamtamokslinį pasaulio aiškinimą. Jaunųjų klasicistų tekstus Marzena Woźniak-Labieniec šiuo atžvilgiu skirsto į egzistencinius, etinius ir metafizinius, o pačią neoklasicistinę poezijos srovę sieja ir su polinkiu reflektuoti praeitį, su noru gliaudyti universaliuosius kultūros archetipus, su filosofine nuostata aiškintis pasaulio ir laiko sąrangą, su psichologiniu poreikiu analizuoti atmintį⁴⁶. Tačiau pasaulio sandaros požiūriu esmė išlieka ta pati: dominuoja tiesinė laiko linija, įkūnianti istorijos tėkmę.

Šiuolaikinėje lietuvių poezijoje nerastume tiesinio laiko sampratos, nors pastangų suvokti istorinio laiko tęstinumą, bent jau krikščioniškojo laiko kilmę, yra. Lietuvių sovietinėje lietuvių literatūroje istorinio miesto koncepcija pasirodo visai atvirai, tik tėra susieta su tautine tapatybe (Just. Marcinkevičiaus poema „Siena“, 1965; poetinė drama „Katedra“, 1971), bendraeuropis istorijos lygmuo pasirodo labai menkai arba stokoja pozityvaus ir metafizinio lygmens. Žmogus ankstyvojoje sovietinėje lietuvių literatūroje dažniau gyvuoja ne istorijoje, o gamtoje, ir tik 7–8-ajame dešimtmėčiais, jau su nauja karta (Juditos Vaičiūnaitės, Tomo Venclovos, Gintaro Patacko, Antano A. Jonyno) lietuvių poezijos žmogus tampa miesto gyventoju, įsiterpusiu tarp civilizacijos ir gamtos. Tačiau šis miestas iki pat nepriklausomybės pradžios (išsky-

rus emigravusio Venclovos kūrybą) arba neįgauna patikimų istorijos metmenų, arba pristinga metafizinių istorijos aspektų. Utopinė socrealizmo laiko tiesė yra utopinė dėl absurdiško optimizmo, kuris neturi nieko bendra su metafizika. Pasak Rimvydo Šilbajorio, „pirmųjų pokario metų politinė poezija tarytum kalbėjo pakiliausiu balsu apie žmogų – sovietinį žmogų, jo didybę, jo priešingybę nužmogintam kapitalistiniam pasauliui. Bet gyvo žmogaus joje kaip tik mažiausia ir buvo, nes nebuvo jau neatkartojamai savitos žmogiškos kalbos, unikalios, sąmonėje centrinę vietą užimančio asmeniško pergyvenimo“⁴⁷. „Nulipęs nuo politinės platformos ir atsiradęs gamtoje, oficialusis žmogus lyg ir sumažėja, pasimeta tarp kalvų ir girių, upių ir dangaus. Tačiau tuo pat metu ir poetas, ir skaitytojas prieina prie jo arčiau, lengviau jame atpažįsta save, liūdintį, mąstantį, su savo paties veidu, o ne partijos biurokrato sugalvota kauke. Bet čia irgi yra pavojų: tradicinė poezijos tematika, stilius, žodynas patys per save irgi sudaro tam tikrą abstraktų pasaulį, vien tiktai žodžių karalystę, kurią tik vieną esame įpratę pažinti kaip „poetų žemė“.⁴⁸

Per penkiasdešimt okupacijos metų tautinės tapatybės vaizdiniai lietuvių poezijoje taip išvešėjo, kad romantinės, agrarinės, archajinės pasaulėjautos sukurta metaforų sistema kone iki nepriklausomybės pradžios buvo traktuojama kaip nesvarstomi, nekritikuojami prigimtinės kultūros savasties turiniai. XX amžiaus II pusės lietuvių poezijos turiniai, literatūros kritikų

⁴⁶ Marzena Woźniak-Labieniec, „Klasycyzma i metafizyka (o wczesnej twórczości Jarosława Marka Rymkiewicza)“, *Lodz: Acta universitatis Lodzensis / Folia Litteraria Polonica*, 2001, Nr. 2, 105–127.

⁴⁷ Rimvydas Šilbajoris, „Žmogus ir žodis pokarinėje lietuvių poezijoje“. Šaltinis internete: http://www.aidai.us/index.php?option=com_content&view=article&id=7081:li&catid=418:198301&Itemid=475 (Žiūrėta: 2014 09 08).

⁴⁸ Ten pat.

jau beveik sunorminti ir sudėlioti į istorijų lentynas, žiūrėk, kokioje užsienio konferencijoje ar seminare kitakalbiams studentams ima staiga ir atsiveria netikėtomis spragomis. Ar tikrai į šiuos klausimus jau yra atsakyta? Ar Justino Marcinkevičiaus poezijos pamėgti žodžiai *kalba, duona* ir *motina* yra prigimtinės lietuvių kultūros duotybės ir literatūros vertybės ar tik kultūrinis konstruktas, sukurtas politiniam kompromisui sovietinio gyvenimo sąlygomis pasiekti: mitinė tauta vietoj intelektualaus individo, iš rizikingos istorijos dabarties perkelta į praeitį, iš civilizacijos į gamtą, iš miesto – į kaimą? Just. Marcinkevičiaus debiuto ir kūrybinės evoliucijos metais Vakarų Europa dorojosi su modernizmo mąstytojų, tokių kaip Sigmundas Freudas, Carlas Gustavas Jungas, Friedrichas Nietzsche, Ludwigas Wittgensteinas, sukeltų filosofinių idėjų banga, nuvilnijusia per visą meno pasaulį – nuo tapybos iki poezijos, nuo skulptūros iki kino. Šių idėjų kontekste prigimties turiniai buvo atverti iki monadinės tapatybės gyvuonies – iki neįsisąmonintų, giluminių instinktų, valios veikti ir mąstymo prigimties branduolių.

Vakarų modernizmo banga, pasitelkusi fizikos, chemijos, biologijos, psichologijos mokslų žinias, menininkų intuiciją ir kalbos tyrimus, nuplukdė žmogiškąją individualybę į naują mentalinės patirties krantą, iš kurio vėrėsi naujas, sudėtingesnis žmogaus ir jo patiriamo pasaulio, istorijos ir laiko horizontas. Tiesa, poezijos vaidmuo šiame krante, skirtingai nuo totalitarizmo kamuotos Rytų Europos, buvo ir yra vis labiau minimalus. Šį poezijos ir mokslo atotrūkį savo eseistikoje Cz. Miłoszas yra aptaręs taip pat: poezija jau XX amžiaus viduryje pradėjo tolti nuo mokslo atradimų, kurių savo kalbos patirtimi nebegebėjo aprėpti. Mitinio, maginio mąstymo

poezijos šerdis nebepajėgia apimti naujų profesiskai suskilusio ir kraštutinai individualizuoto pasaulio metmenų. Socrealizmo doktrina, kalbant apie jau cituotus lietuviško socrealizmo tekstus, savotiškai amortizavo šį procesą Rytų Europos literatūroje, ties žmogaus ir bendruomeniškumo sąveikos riba (žmogus-funkcija vs. kolektyvas-sistema) sutelkdama poezijos galias, atnaujindama jos magišką poveikį suvokti pasaulį.

Nuasmenintą kolektyvą pakeitusi aktyvaus archajiškojo bendruomeniškumo idėja yra kaip tik sovietinės lietuvių poezijos išugdyta. Ši idėja leido sutelkti daugybę tautinei lietuvių kultūrai ypač svarbių turinių (tokių kaip jos tęstinumas laike ir vieta geografinėje teritorijoje, mitiniai autoritetai, sakralinė semantika), nors kartu ir apnuogino silpnąsias tokios sąveikos ribas: dabarties atmetimą, tautinės istorijos sureikšminimą, pasyvios lyrinės subjekto pozicijos adoraciją. Pasyvumą apibendrintų lyrinio subjekto ar poemose veikiančių personažų fatališkas klovimasis įvykių eiga, vykstančių metų laikų ar paros ritmu pagal universalų gamtos kilmės, tvermės, mirties ir naujo atgimimo dėsnį. Cz. Miłoszo, Szyborskos ar Herberto lyriniam subjektui tokia pozicija nebūdinga. Nė vienas šių lenkų poezijos meistrų nepasitiki fatališku gamtos primatu, savo asmeninės egzistencijos turinius siedami su žmogaus istorijoje ir kultūroje sukurta reikšmių sistema. Sąsaja su individualiai perimtu rūpesčiu už žmonijos istoriją suteikia tokiam lyriniam subjektui aiškius moralinių nuostatų ir kriterijų argumentus, kuriuos folklorinio kosmoso gyventojas deleguoja gamtos dėsniui. Šis dėsnis šiuolaikinėje lietuvių poezijoje beveik nenumatė kitokių istorinio laiko koncepcijų, nebent su sovietine literatūra faktiškai nesusisiekiančiose

išeivijos literatūros (Antano Nykos-Niliūno, Antano Škėmos, Algimanto Mackaus) ar rezidentų, partizanų (Broniaus Krivicko) kūrinuose, kuriuose autentiška žmogaus ir tautinės bendrijos patiriama krikščioniškojo laiko duotis leidžia suvokti ir reflektuoti istorijos suteiktą vienkartinę egzistenciją ir jos įprasminimą žmogaus ir tautos kančią. Ir išeivijos, ir rezistencinė lietuvių literatūra oficialiajai sovietinei Lietuvos literatūrai, deja, negalėjo daryti įtakos.

Socrealizmo doktrina vietos tokiai kančiai nebuvo numachiusi. Talentingo lietuvių poeto, ir, deja, socrealizmo apologeto Mieželaičio poema *Žmogus* (1962), amžinikus stebinusi gigantomanijos dvasia, šią dieną tebestebina totalaus dydžio kūno ir totaliai pasyvios valios disproporcijomis. Mieželaičio *Žmogus*, kuris sovietinėje literatūroje įkūnijo techninės civilizacijos ir kolektyvinio darbo triumfą, savo prigimtimi yra ne istorijos, bet gamtos ritmo subjektas, ne pats veikiantis aplinkybes, bet jų veikiamas. Nors šiuo aspektu galėtume dalį atsakomybės už pasyvią poziciją (net ir ideologinę) perkelti totalitarinio režimo aplinkybėms, kurių tas *Žmogus* buvo veikiamas, šios aplinkybės veikiau leidžia nujausti lemiamą Mieželaičio *Žmogaus* pasyvumą įtakojusią priežastį – romantinės lietuvių pasaulėjautos sąlygotą archajišką pasitikėjimą savo tėvynės žemės, krašto vaizdo ir augalų dvasia. Veikiamas gana deklaratyvios avangardo retorikos, Mieželaitis iš principo vengė *tėvynės* sąvokos, ir tokiu būdu tarsi mėgino gravituoti iš romantinės pasaulėjautos ir stilistikos rėmų, tačiau savo avangardiniuose eksperimentuose iš esmės neišvengė tradicijos suformuotos agrarinės pasaulėjautos įtakos. Nors *tėvynė* Mieželaičio kūryboje keičiama simboliniu *žemės motinos* atitikmeniu,

stebina itin nemoderni, netgi archajiška žmogaus traktuotė: pagrindinis *Žmogaus* herojus savo tapatybę, taip pat ir egzistencines atsakomybes, deleguoja jį pagimdžiusiai motinai: „Mano kūnas – kraujas ir raumuo – / Grįš į žemės kūną: bus skalūnas / Ir šilainė – kils iš jo želmuo, – / Mano kūnas – mano žemės kūnas...“⁴⁹

Veiksmo ar vykstančių įvykių įspūdių sukuria natūraliai, savaime vykstantys reiškiniai – kaip ruduo ir pavasaris, žiema ir vasara, rytas ir vakaras, gėlių žydėjimas, paukščių migravimas, taip ir kraujo judėjimas kūne, širdies ritmas, akių mirksėjimas, gimimas, mirtis ir gimimas iš naujo. Techninės civilizacijos ar meno artefaktai Mieželaičio žmogui tėra tokių pačių instinktyvių kūrybinių judesių padiktuoti, todėl tai tiesiog gyvybės tęsiniai, kylantys iš žemės motinos gyvastingumo, jai skirti, į ją sugrįžtantys. Tiek avangardinis Mieželaičio *žmogus*, tiek ir bendruomeninių papročių Marcinkevičiaus lyrinis subjektas nėra patekę į krikščioniškai suvokiamą tiesinį istorijos laiką, turintį pradžią ir pabaigą, ir nors šioje poezijoje justai laikinų kataklizmų pojūtis (karas, tremtis, pokario rezistencija), amžinojo sugrįžimo ciklas yra taip įsigėręs į lyrinių herojų savimone, kad nekelia didesnio metafizinio susirūpinimo, nebent fizinį nepasitenkinimą. Gamtos ritmo pasaulis gyvena amžinojo sugrįžimo nuojauta, skirtingai nuo krikščioniškosios istorijos, kuri yra vienkartinė. Gamtos ritmu išgyvenama amžinybės nuojauta neabejotinai remiasi į metafizinį lygmenį, tik ta metafizika yra labiau mono-

⁴⁹ Eduardas Mieželaitis, eil. „Mano kūnas – žemės kūnas“, *Žmogus*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962. Šaltinis internete: http://www.saltiniai.info/files/literatura/LH00/Eduardas_Mie%C5%BEelaitis._Poezija.LHF000.pdf/ (Žiūrėta: 2014 11 01).

litinio gamtos pasaulio magijos reiškiny, ne dualistinės krikščionybės filosofijos aspektas. Oriento patirtis XX amžiaus pabaigos poezijoje įtikinamiausiai tai iliustruoja. Istorija Mieželaičiui ir Marcinkevičiui yra tai, kas kartojasi ir neturi pabaigos. Būtent čia glūdi esminė lietuvių ir lenkų poetinės savimonės skirtis, nes metafizinio laiko ir laikinumo suvokimo lietuvių poezijoje netrūksta, lygiai kaip ir specifškai suvokiamos amžinybės. Salomėjos Nėries eilėraštis „Diemedžiu žydėsiu“, rašytas 1936 metais, gali būti laikomas meditacinės ir metafizinės lietuvių laiko savimonės viršūne, žmogaus mirtingumo ir amžinumo vienu metu išgyvenimu.

Šiuolaikinė lenkų literatūra: individualistinio laiko koncepcija

Istorija, kuri yra grėsminga ir veda į neatšaukiamą pabaigą, yra lenkų šiuolaikinės ir išskirtinai XX amžiaus II pusės literatūros, poezijos branduolys, ypač mąstant geriausios poezijos kategorijomis – Herberto, Szymborskos ir Cz. Miłoszo poezijos tektais ir kontekstais. Istorija yra taip įsiaudusi į Herberto ir Cz. Miłoszo siužetus ir kūrybos vertinimą, kad kai kuriems kritikams norisi priminti, kad pati istorijos koncepcija, pavyzdžiui, Cz. Miłoszo kūryboje, tapusi beveik šios kūrybos metafora, nėra paraidžiui suvokiamos istorijos dokumentas, bet giluminė filosofinė tiek lenkų, tiek ir krikščioniškosios Europos mentaliteto analizė⁵⁰. Jaceko Breczko įsitikinimu, pati katastrofizmo idėja Cz. Miłoszo kūryboje yra istoriosofinio matmens, ir nors

⁵⁰ Tadeusz Pólchłopek, „Motywy wedyjskie w autobiografii ucyuę Czesława Miłosza“, *Pogranicza, cezury zmierzchy Czesława Miłosza* (stud. pod red.: A. Janickiej, K. Korotkicha, J. Lawskiego), Białystok: Narodowy Centrum Kultury, 2012, 379–392.

nuo kūrybinio kelio pradžios iki vėlyvos brandos keitėsi katastrofizmo charakteris (kūrybinio kelio pradžioje atrodė lokalus arba bent jau turintis atgimimo galių), vėlyvuju ir pačiu brandžiausiu Cz. Miłoszo kūrybos periodu įsitvirtino sudėtinga apokatastazės samprata⁵¹. Šioje apokatastazės sampratoje, pasak Breczko, pasiteisina Miłoszo jaunystės katastrofizmo idėjos⁵². Cz. Miłoszo apokalipsės versijoje glūdi soteriologinė idėja, todėl apmąstydamas laiko sampratą ir koncepciją Vakarų Europos mokslo šviesoje, pavyzdžiui, kvantinės fizikos, Cz. Miłoszas skelbia istorinio laiko perėjimą į transcendentinį, į laiką virš istorijos, viršlaikį, kuris, atsijojęs skausmo ir kančios patirtis, paliks tokį laiko ir šviesos momentą, kurį galima būtų suvokti kaip *amžiną akimirką*, kaip *šviesos momentą*, vykstantį dabar⁵³. Istorinio laiko pabaiga tokioje apokalipsės versijoje reikš istorinio pasaulio pabaigą, tačiau kartu – ir transcendentinio pasaulio pradžią. Transcendentinis pasaulis turės visas kokybines buvusio pasaulio kvalifikacijas, tik jos bus išvalytos nuo istorinio laiko suneštų sunkumų⁵⁴.

Cz. Miłoszo tyrinėtojai sudėtingoje poeto ir eseisto minčių apie laiką ir istoriją dialektikoje įžvelgia daugybę idėjinų branduolių, kuriuos kildina iš slavų etnologijos, iš gamtos pasaulėjautos, užfiksuotos lietuvių archajiškiosiose dainose⁵⁵, iš domėjimosi indoeuropietiška protokultūra⁵⁶, kuri savo ruožtu vedė į Vedų kosmogonijos pasaulį. Baltų pasaulėjautos pėdsakus Cz. Miłoszo romane *Isos*

⁵¹ Jacek Breczko, „Miłosza przezwycięzenie katastrofizmu“, ten pat, 566.

⁵² Ten pat.

⁵³ Ten pat, 565.

⁵⁴ Ten pat, 566.

⁵⁵ Ten pat, 385.

⁵⁶ Tadeusz Pólchłopek, „Motywy wedyjskie w autobiografii ucyuę Czesława Miłosza“, ten pat, 380.

slėnis (1955), o galbūt ir bendresniame Cz. Miłoszo kūrybos paveiksle, fiksuoja nemažai tyrinėtojų, tačiau šio straipsnio temai itin svarbi apokatastazės ir gamtos pasaulėjautos bendro pamato motyvacija, kurią radome lenkų literatūrologų interpretacijose. Vieno didžiausių Europos istorijos mąstytojų pasaulėjautos šerdyje aptikti šiuolaikinėje lietuvių poezijoje aktualią dzenišką *amžinybės akimirkos* sampratą yra įdomu savaime, jaulab kad dzeniškos filosofijos samprata savo poezijoje remiasi ir lietuvių poetas Donaldas Kajokas⁵⁷. Dzenišką Kajoko meditacijos yra ne kartą aptartas lietuvių literatūrologų. *Amžinybės akimirkos* pojūtis yra vienas kertinių šioje poezijoje, tiesiog programinis. Tačiau Cz. Miłoszo poetiniame pasaulyje ši *akimirka* yra suėmusi tą sudėtingą žmogaus istorijos ir kultūros vaizdinio evoliuciją, kurios pasigendame aiškindami Kajoko poeziją. Oriento aistorizmas lietuvių poezijoje šiandieną yra vienas sunkiausiai analizei pasiduodančių sovietinio laikotarpio reiškinių.

Cz. Miłoszas niekada nebuvo budistas ar dzenbudistas, niekada nėra bent trumpam poetiškai eksperimentavęs kitose nei krikščioniškoji katalikybė religinėse patirties sistemose nei svajojęs akimirksniu ištirpti dzenbudistinėje *amžinybės akimirkoje*; tai krikščioniškosios kultūros subrandintas intelektualas, kuriam svarbiau buvo perprasti istorijos buvimo, įsikūnijimo, įsibuvimo mechanizmą ir į *amžinąją akimirką* įžengti su visa žmonija, jos istorinės evoliucijos keliu, per neišvengiamą meno

⁵⁷ Donaldas Kajoko dzenbudizmas, tą būtina akcentuoti, nėra autentiškos kilmės. Tai labiau dvasinis asmenybės savęs ugdymo eksperimentas. Kajoko eilėraščių rinktinė *Meditacijos* (1997) yra ryškiausias Kajoko dzenbudistinio etapo poezijos rinkinys, už kurį autorius buvo apdovanotas Lietuvos nacionaline kultūros ir meno premija (1999).

ir mokslo, religijos ir filosofijos evoliuciją, kuri sukaupia tokiai *akimirkai* būtiną žmogiškojo sąmoningumo turinį. Istorijos vaizdinį pats Cz. Miłoszas yra reflektavęs Oskaro Miłoszo kūrybos kabalistinėje koncepcijoje ir savaip perinterpretavęs *Ulro žemės* (1977) knygoje bei *Teologiniame traktate*⁵⁸ (poetinis kūrinys). Tad *amžinosios akimirkos* vaizdinys yra susijęs su kritine Cz. Miłoszo krikščionybės analize, ne tik su nuosekliai plėtotą žmogaus, pasaulio ir istorijos tema. Kajoko kūryboje tokia *amžinosios akimirkos* pajauta nėra priešinga Cz. Miłoszo *akimirkai* savo įsikūnijimo, įsibuvimo reikšmėmis, nes žmogaus ir gamtos ryšys Kajoko kūryboje yra tikrai atraminis. Visgi Kajoko poezijoje atsiskleidusiame žmogaus ir gamtos ryšyje ypatinga tai, kas jį esmiškai atskiria nuo Cz. Miłoszo, net ir šių abiejų poetų rastoje kabalistinėje vieningos pasaulio struktūros vizijoje (ir Cz. Miłoszui, ir Kajokui apmąstant poetinės kalbos reikšmę žmogiškajam pažinimui): kosminėje amžinos žmogaus ir pasaulio kaitos karuselėje Kajoko žmogus išminties semiasi gamtos meditacijoje, kultūros koncentracija miesto istorinėje perspektyvoje jo nedomina, nors tą kultūrą jis vertina ir pažįsta⁵⁹.

⁵⁸ Marek Bernacki, „Wpływ kabalistycznej kosmogonii na tworczość Czesława i Oskara Władysława Miłoszowa“, *Pogranicza, cezury zmięrzchy Czesława Miłosza* (stud. pod red.: A. Janickiej, K. Korotkicha, J. Lawskiego), Białystok: Narodowy Centrum Kultury, 2012, 393–408.

⁵⁹ „a-a gelžkelio kvietkeli / karklo karoliuk spurge-li // štai žmogus prisėdęs pievoj / susapnuoja kad jis dievas // vaikšto rojū prie upelio / kiek prisnūsta atsigulęs / ir keistam sapne dievulis / tampa paprastas žmogelis // tas užmigęs žemės pievoj / ir išvydęs kad jis dievas // kurs rožynuos prie upelio / susapnavo atsigulęs / kad visai jis ne dievulis / o tik paprastas žmogelis“ (Donaldas Kajokas, eil. „Kvailučių lopšinė“, *Žuvusi avis*, Kaunas: Nemunas, 1991. Šaltinis internete: <http://www.tekstai.lt/tekstu-naujienos/1425-donaldas-kajokas-zuvusi-avis/> (Žiūrėta: 2014 11 02).

Cz. Miłoszo kūryba savo brandžiausiu laikotarpiu vystėsi už Lenkijos krašto ribų ir vidinės lenkų literatūros programos neatspindi. Vidinės lenkų poezijos tęsinys šiuolaikinėje lenkų literatūroje atrodo itin svarbus apibendrintai laiko ir istorijos sampratai lenkų poezijai suprasti. Herberto ir Szymborskos, Hartwig ir Międzyrzeckio kūriniai šiuolaikinėje lenkų neoklasicizmo tradicijoje atspindi ryškesnę pasaulėžiūros liniją: jie išsaugojo svarbius filosofinius ar religinius įsitikinimus, poetinę meistrystę, išaugino būrį pasekėjų, kurie išsaugojo neoklasicizmo nuostatus ir atgautos nepriklausomybės laikotarpiu. Kita vertus, nepriklausomybės laikotarpio jaunieji neoklasicistai itin atvirai atsigrėžė ir į Cz. Miłoszą, jo poezijos ir eseistikos tekstus, leistus ne tik Lenkijoje. Naujieji lenkų klasicistai nuolat grįžta ne tik prie chrestomatinių Dante's, Shakespeare'o, Elioto, Brodskio, Oskaro Miłoszo, Platono, Aristotelio, Tomo Akviniečio kūrinių, prie Biblijos, bet savo eseistiniuose tekstuose patys tęsia individualų darbą interpretuodami europinės, krikščioniškosios kultūros pamatus, panašiai kaip tai visą savo gyvenimą darė Cz. Miłoszas. Septintajame dešimtmetyje gimusių poetų karta – Krzysztofą Koehleris, Jerolawas Klejnockis, Tomaszas Rożyckis, Jacekas Dehnelis, Tadeusz Dąbrowskis, Marzena Broda, Marzanna Kielar – šiandieną ne tik yra išleidusi prestižinėmis Lenkijos ir tarptautinėmis premijomis apdovanotų poezijos rinkinių, bet ir po keletą akademinio pobūdžio arba kritinės eseistikos knygų. Vienas ryškiausių jų, Jerolawas Klejnockis, yra ir pamėginęs nubrėžti šiuolaikinio lenkų neoklasicizmo ribas ir apibendrinti jo ženklus naujausioje lenkų poezijoje.

Klejnockio teigimu, iki šandien atrodo dar neišsemti Rymkiewicziaus manifeste

paskelbti neoklasicizmo turiniai, ypač jų turtinga sąveika su postmodernizmo estetinė tikrove⁶⁰. Klasicizmo standartams po Cz. Miłoszo, Herberto ir Szymborskos sukurtos poetinės kokybės postmodernistinė literatūra pasiūlo naujų sprendimų, kurių įdomiausias yra pastišo ir grotesko žaismas poetinėje tikrovėje⁶¹. Tačiau ir šiomis žaismo sąlygomis, pasak Klejnockio, naujieji neoklasicistai yra įsipareigoję trims svarbiems dalykams: nepalikti abejingų skaitytojų; žavėti gerai atlikta eilėraščio forma; turėti ką iš tiesų protinga pasakyti⁶². Net ir pastišu ir grotesku apžaidžiamoje postmodernioje poezijos tikrovėje svarbiausiuoju orientyru lieka laiko ir Herakleito upės (vienas populiariausių lenkų neoklasicistų istorijos metaforų), istorijos pabaigos, miesto, žmogaus ir ribos vaizdinių sistema, perimta iš garbiosios neoklasicistų trijulės. Šie vaizdiniai ir toliau organizuoja lenkų poezijos pasaulį, nurodo jo vienkartinį, nesikartojantį istorijos laiką.

Kaip tai atrodo mentalinių, pamatinių lietuvių ir lenkų pasaulėvaizdžio struktūrų, laiko ir istorijos koncepcijų atžvilgiu? Kai kurie šiuolaikinės lenkų neo- ir postklasicistų pasaulio ir laiko sandaros motyvai šiuolaikinei lietuvių poezijai yra nežinomi ir neprieinami dėl kitaip susiklosčiusio mentaliteto, literatūros tradicijos, poezijos lauko semantikos. Pasukę poezijos archaizacijos keliu tokio pasaulio ir laiko modelio lietuvių poezija iš principo ir negalėjo realizuoti, ir nerealizavo. Net ir labai postmoderni, pavyzdžiui, Eugenijaus Ališankos, poezija išsaugo tą pačią į save grįžtančio laiko liniją, kuri lietuvių literatūroje

⁶⁰ Jerolaw Klejnocki, „Warszawsky neoklasyzm“, *Literatura w czasach zarazy. Szkice i polemiki*, Warszawa: Prószyński i S-ka, 2006, 174.

⁶¹ Ten pat, 175.

⁶² Ten pat, 176.

susiformavo kaip atsakas į socrealizmo primestą laiko tiesę. Tačiau teatriškumo (dirbtinės scenos ir kaukių, autoriaus „aš“ ir veikiančių personažų perskyros, papildomų siužetinių naratyvų vietoje išpažintinės lyrikos), būdingo tokiai laiko ir pasaulio refleksijai, pritrūkstame, nes romantinis mentalitetas neigia žmogaus ir gamtos, žmogaus ir pasaulio, žmogaus ir jo patiriamą laiko distanciją (visgi tai tikrai būdinga Kornelijaus Platelio, Nijolės Miliauskaitės poezijai). Jei vaidinama, žaidžiama, tai tik kalba, žodžiu, semantinėmis teksto ir struktūros išgalėmis, kaip pavyzdžiui, žaidžia Kajokas, siekdamas vis natūresnio ir kartu efektyvesnio nuostabos pasauliu momento. Gamtojautinė romantinio pasaulėvaizdžio lietuvių poezijos aplinka yra programiškai betarpiška. Tačiau praeities ir dabarties laiko, akimirkos ir amžinybės susitikimo momentai šioje betarpiškoje sąveikoje yra svarbūs, nemažiau svarbūs nei lenkų poetams neoklasicistams. Čia galbūt įdomu pastebėti, kad meditacinė gamtos patirtis nėra išnykusi šiuolaikinėje lenkų poezijoje, tačiau ir ji pažymėta unikalais, nesikartojančiais laiko ženklais. Netgi gamtos meditacijos momentai, kurių šiuolaikinėje lenkų poezijoje yra ne mažiau nei kurioje nors kitos tautos poezijoje, ir tie patys yra pažymėti lietuvių lyrikai nebūdingu – negrįžtančio laiko – ženklu.

Vienas pačių atraktyviausių istorinio laiko interpretatorių tarp Varšuvos neoklasicistų šiandieną yra jau minėtas Jacekas Dehnelis, kurio knyga *Żywoty równoległe*⁶³ (2005) pasakoja apie paralelinę, tikrai galėjusią įvykti netikros istorijos versiją. Tokia istorijos versija galėjo įvyk-

ti tuo atveju, jei mums žinomi kultūros, mokslo ir meno herojai savo jaunystės metais būtų nuėję kitu juos dominusiu gyvenimo ar pažinimo keliu. Pavyzdžiui, jei poetas Rilke būtų tapęs fizikos mokslų, kuriems buvo gabus, žvaigžde. Dehnelio įsitikinimu, kada nors Rilke, būdamas fiziku toje kitoje istorijoje, būtinai būtų atsiėmęs Nobelio premiją. Lorca būtų nugyvenęs advokato gyvenimą, Miłoszas – žemvaldžio Žečpospolitos pakraščiuose (Lietuvoje). Szymborska – galbūt būtų tapusi tiesiog biologijos mokytoja, o Herbertas, pavyzdžiui, toje kitoje istorijoje, galėjo būti rastas archeologinės misijos Karagandoje metu kaip praėjusios epochos gyventojų skeletas – argi ne istorijos archeologija užsiiminėjo jis pats savo poezijos tekstuose?

Paralelinių Dehnelio sukurtų gyvenimų pasaulis apžvelgiamas iš visų neįvykusių, bet galėjusių įvykti įvykių srauto, net iš kitaip sudėlioto Biblijos teksto, iš kur kas didesnių Mozės nueitų dykumų ploto, iš europinei kultūrai tarsi savaimė suprantamų, nebekvestionuojamų istorinių kontekstų. Pasirinkdamas paralelinį laiko siužetą žinomai asmenybei atskleisti, Dehnelis yra atidus šių asmenybių charakteristikoms, atsiskleidusioms tikroje istorijoje: paraleliniai žinomų asmenybių gyvenimai yra nuspalvinti jau žinomų įpročių ir interesų, bendravimo būdų, užsiėmimų, kitų žmonių atsiliepimų apie juos kokiose nors pokalbių ar atsiminimų knygos. Pavyzdžiui, mokytoja Wisława paraleliniame gyvenime yra labai maloni mažo miestelio ponia, labai mylima visų miestelio malonių ponių, ir ji yra panaši į jas visas savo malonia išvaizda ir laikysena, maloniu charakteriu, ir iš tų mažo miestelio malonių ponių ponia Wisława išsiskiria tik tuo, kad savo bibliotekėlėje laiko šešiolikos tomų knygą su džiovinomis žolelėmis pusla-

⁶³ „Paralelinės istorijos“.

piuose. Netyčia tuos puslapius pervertus, išbyra smėlis, kuris yra juodas, ir todėl lyg ir nedera prie malonios, įprastai malonios ponios paveikslu.

Žaidimo su istorija principas nuosekliai taikomas visoje Dehnelio eilėraščių rinkinio struktūroje: pasakojamos istorijos neišsprūsta iš autoriaus sumanytų 1902–1903 metų ribų (tokios datos rašomos po eilėraščiais, imituoju jį parašymo laiką), tarsi kvestionuojant pačią vienakryptę, tačiau galbūt ne vienintelę istorijos versiją. Ką tai turėtų mums sakyti? Neatsitiktinių talentų, tačiau atsitiktinių įvykių lauke mūsų visų istorija galėjo įgyti kitas gyvenimo formas. Dehnelio istorija yra vienkryptė, vienintelė ir turinti krikščioniškosios pabaigos nuojautą, tačiau Dehnelis, skirtingai nei lenkų neoklasicistų pamėgta Herakleitas, skelbiantis, kad į tą pačią upę negalima dukart įbristi, po tą pačią upę braido pirmyn ir atgal, daugybę kartų. Į savo laiko pradžią negrįžtanti Dehnelio upė greičiausiai yra paženklinta naujausių kvantinės fizikos prielaidų ir atradimų. Žinoma, šiame žaidybiniame eksperimente galėtume išvelgti nemenką popkultūros (utopinės, fantastinės literatūros, labai stiprios, beje, šiuolaikinėje lenkų literatūroje) įtaką. O ir pats autorius yra fiziškai įsijautęs į savo žaidimą: ketvirtuosiuose knygų viršeliuose jis pozuoja nelyg XIX amžiaus ponas, gražia sukelta šukuosena, specialiai paraitytais plaukais, kostiumu, kokio nenusipirksi šiuolaikiniame „supermarkete“.

Klejnockis yra pastebėjęs, kad ir viešuosiuose renginiuose paralelinių pasaulių autorius Dehnelis niekada nepasirodo vilkintis džinsais ar marškinėliais – esą poeto apranga ir laikysena paprastai iš principo nepriklauso šiuolaikinei epochai, nors tokioje demonstratyvioje laikysenoje

šio straipsnio autorė kaip tik ir išvelgtų principinį teatrališkumą. Teatrališkumas, fiksuojantis scenos ir gyvenimo perskyrą, demonstruojantis distanciją tarp kostiumo ir realybės, kaukės ir žmogaus, yra būdingas geriausiems neoklasicistų tekstams. Cz. Miłoszo poezijos tyrinėtojai taip pat atidžiai fiksuoja sudėtingą kaukės ir personas žaidimą. Būtina pasakyti, kad Cz. Miłoszas pirmasis pastebėjo ir įvertino Dehnelio poetinį eksperimentą. Vis dėlto Klejnockio įsitikinimu, šiam eksperimentui pristinga intelektualinio tęstinumo kitose Dehnelio knygose⁶⁴. Kita vertus, galbūt užtenka to, kad Dehnelis nenuilstamai savo poezijos tekstuose keliauja į praeitį – vis kitais eksperimentais.

Priešingi Dehnelio teatrališkumui būtų Marzannos Kielar eilėraščiai, kurių pasaulėvaizdžio erdvė ir laikas yra, ko gero, artimiausi ontologinei Szymborskos kosmogenezėi – poezijai, keliančiai pamatinius filosofinius pasaulio kilmės klausimus. Tačiau, be abejonės, Kielar konstruoja savo ir savitą pasaulį. Eilėraščių knygoje *Monodia*⁶⁵ (2006), kaip ir ankstesnėse šios autorės knygose, dominuoja ryškūs pirmapradžių stichijų (oro, ugnies, vandens, akmens) ženklai bei šviesos ir šešėlių žaismas (eil. „Slonce pojawia...“), kurie Kielar eilėraščio lyrinį subjektą paverčia subtiliu Platono idėjų refleksijos meistru.

⁶⁴ Jarosław Klejnocki, „Nowoklasyzm warszawski“, *Literatura w czasach zarazy*, Warszawa: Prószyński i S-ka, 2006, 174–189.

⁶⁵ „Monodija“. Monodija – (gr. *monodia* – vienbalsis giedojimas): 1. vieno dainininko dainavimas priitarian muzikos instrumentui arba be jo, su choru arba be jo, populiarius Senovės Graikijoje, pvz., Edipo monologas Sofoklio (Sofokles; 496–406 pr. m. e.) tragedijoje „Edipas karalius“ („Oidipuos Tyrannos“), kai jis išsiduria sau akis; 2. vienbalsis rečitatyvas teksto, poezijos monologo. Šaltinis internete: <http://www.lietuviuzodynas.lt/terminai/Monodija/>.

Kielar fiksuoja nuolat atgimstančios gamtos pasaulį, tačiau jos vaizduojamas pasaulis niekada neatgimsta iš naujo, nebent prigimties ritmu savo pabaigos link juda gamtos kūnai: ratu žmogaus kūnu pulsuoja kraujas, ritmingai banguoja jūros vanduo, šviesa ir tamsa keičia viena kitą. Visgi Kielar vaizduojama pasaulio ir jo gyvybės ritmo visuma nuolat permaštoma intymia ir pagilėjusia nuolat yrančio, mirštančio, eschatologiškai pasmerktu pasaulio jausena.

Tokia jausena buvo būdinga Szymborskos kūryboje, kvietusioje į žmogaus patirtį, atmintį ir sąžinę priimti paukščių ir žvėrelių gyvenimą. Kielar rašo: „Mam wiele oczu, jak sierz i piora zwierząt; serce / na powrot bije w swoim kostnym koszu“⁶⁶. Nepakartojamo ir vienkartinio žmogaus gyvenimo, kaip ir visos žmonių civilizacijos, likimas yra neatsiejamas nuo gamtos kūno, nuo prigimties šaknų, kurios pagilina skausmo ir kančios, karščio ir šalčio, baimės ir mirtingumo jausmą, tačiau kartu suteikia ir metafizinės gyvenimo prasmės pojūtį: „[...] Nie ma lagodnego przejścia między światłem / i mrokiem. / Jest ogień i surowe czarne niebo [...]“⁶⁷.

M. Kielar laiko koncepcija turi gelminių panašumų su lietuvių poezijos patirtimis – nuo Gedos iki Gražinos Cieškaitės, Platelio, Miliauskaitės poezijoje atsiskleidusio laiko modelių. Cieškaitės kelionė laiku atgal į materijos pradžią, į stichijų protopasaulį, kuriame užgimė žmogaus, kultūros ir meno mintis, būtų esminė, ta-

čiau ne tik ji. Gedos spirale judantis laikas taip pat nuolat patiria entropiją. Miliauskaitės subtilus žvilgsnis į kasdienybę pro apvalančią atminties prizmę sukuria tęstinio, individualaus laiko galimybę, nors istorinio laiko perspektyva šioje poezijoje nesvarstoma. Platelio poezijos archetipai šiam individualiam laikui gali surasti analogų kultūrinėje patirtyje. Kielar poezijoje atmintis taip pat atlieka svarbią funkciją laiko percepcijoje, nes žmogiškajai patirčiai suteikia nepakartojamo vienkartiškumo skonį. Žodžio *istorija* Kielar eilėraščiuose neaptikome, tačiau pati laiko koncepcija turi fundamentalios krypties – ne besisukančių ratų, bet krypties nuojautą. Charakteringoje pirmapradėje stichijoje, kuri sudaro Kielar pasaulėvaizdžio branduolį, ši nuojauta išsiskiria itin subtiliais krikščioniškųjų vertybių reflektavimo požymiais: žmogaus vienišumo, atskirumo (monadiškumo), mirtingumo fenomenas yra apmaštomas meilės, įsiklausymo, prisilytėjimo kontekstuose. Vulkaninių pelenų, smėlio krislelių, dulkių, kurių nepriglaudžia joks augalas, motyvas atrodo būdingas Kielar poezijai iš principo ir yra eschatologinės, biblijinės tradicijos šiuolaikinėje lenkų poezijoje padiktuotas.

Marzena Broda, Jerosławas Klejnocikis, Tomaszas Rożyckis savo pasaulio kosmogoniją yra stipriau susieję su geografinės vietos, istorinio miesto arba gimtosios vietos, kuri taip pat yra mieste, erdve. Plūstančių laiko įvykių srautas lyrinis šių poetų herojus verčia tvirčiau įsispirti į istorijos koncentracijos tašką, vietą ir miestą, meną ir istoriją, kur individualus poetinis aš supulsuoja savo privataus gyvenimo esencija, tačiau išlaiko ir įvairumo scenarijus. Tai ypač ryšku Brodos kūryboje. Galbūt įdomus su lietuvių poeto Tomo

⁶⁶ Marzana Kielar, „Na powrot morye w mojej krwi – ...“, *Monodia*, Krakow: Wydawnictwo Znak, 2006, 16: „Turiu daug akių, kaip ir širdžių ir žvėrelių plunksnų, / širdis / kryžkelėje plaka savo kauliniame krepšy“ (versta mano – A. P.-T.).

⁶⁷ Ten pat, 32: „Nėra švelnaus perėjimo nuo šviesos ir prieblandos. / Yra ugnis ir rūščiai juodas dangus“ (versta mano – A. P.-T.).

Venclovos ar rusų Josifo Brodskio⁶⁸ poetinė miesto simbolika susijęs bruožas – žiemos semantinis laukas – jaunosios lenkų neoklasicistų kartos kūryboje yra tapatus miesto semantiniam laukui. Į simetrišką meno ir ledo architektūros kūrinių mieste sustingęs istorijos laikas tampa apmąstomų istorijos faktų pretekstu. Čia neoklasicizmo lyrinius subjektus ištinka, ar beveik ištinka, ir *amžinos* Cz. Miłoszo *akimirkos* momentas, kuris, kaip ten atrodytų paradoksalu, yra poapokaliptinis laikas, skelbiantis apie istorijos pabaigą, dar neįvykusią, bet įvyksiančią. Miestas šiuolaikinėje lenkų poezijoje, ryškiausiai neoklasicistų, yra tapęs ta paskutine vieta, kurioje istorija įvykdo savo misiją, užbaigia savo tiesę, pasiekia transcendenciją.

Atsakyti į klausimą, kuri laiko samprata turi didesnę vystymosi viltį – nesibai-giantis laiko srautas modernioje lietuvių poezijoje ar apokalipsinis moderniojoje lenkų, – tikrai nėra šio straipsnio tikslas. Tačiau reikia pripažinti, kad kelias, kurį šiuolaikinė lenkų poezija nuėjo nuo vieno brandžiausių Cz. Miłoszo eilėraščių „Lanka“⁶⁹ iki, pavyzdžiui, Rożyckio ir paties Klejnockio poezijos miesto, atrodo ilgas. Klejnockio poezijos rinkinys *Miasto otwarto*⁷⁰ (2011) tarsi suriša Cz. Miłoszo kartos miestą su savo kartos miestu, ta-

čiau nors ir pasiekęs artimą apokatastazei akimirką, šios akimirkos dar nesustabdo tobuloje poapokaliptinėje patirtyje, žmogaus egzistencijoje pasiekiamoje tik meistriškiausiais poezijos, meno tekstais. Jei Cz. Miłoszo „Lankoje“ vidurvasario laikas ir įkūnija *amžiną akimirką*, kuri gali pasitaikyti ir lietuvių autoriaus kūryboje, tai šalto žiemos grožio ir šiuolaikinės civilizacijos grėsmės sustingdytas šiuolaikinis miestas Rożyckio poezijoje jau yra lenkų neoklasicizmo tradicijos logiškai subrandintas reiškinys. Šitas nueitas kelias yra ne tik ryškių lenkų neoklasicistų kūrinys, bet ir šiuolaikinės lenkų poezijos, patyrusios totalitarinę okupaciją, pasipriešinimą jai, pasekmė. Cz. Miłoszo vieta lenkų, Europos, taip pat ir lietuvių literatūros kontekste yra kultūrinės revizijos atžvilgiu sudėtinga ne tik dėl paribinės kultūrinės tapatybės⁷¹ pojūčio paties autoriaus autobiografinėse refleksijose, bet ir dėl paribinės tapatybės Europos ir pasaulio literatūros istorijoje (Cz. Miłoszas 2009 metais yra įvardytas Europos tūkstantmečio sūnumi). Ties kultūrinių tapatybių lūžiu išaugusi individualybė savo kūryboje ir biografijoje yra ne kartą akcentavusi daugiataučio tarpukario Vilniaus įtaką savo mentalitetui. Tačiau savo kultūrinėmis aspiracijomis, „Žagary“ grupės veikla, katastrofistų idėjomis Miłoszas reprezentavo lenkų literatūrinės tradicijos tęstinumą. Šį tęstinumą verta turėti omeny, nes panašių tektonių plokščių Rytų Europoje sandūroje Lenkijos ir Lietuvos kultūrinės tapatybės pozicijos yra labai skirtingos.

Maria Janion, viena įdomiausių šiuolaikinių lenkų literatūros istorikų ir kul-

⁶⁸ Kaip Miłoszas yra cituojamas šiuolaikinių lietuvių poetų, besidominčių lenkų poezija, taip Josifas Brodskis yra cituojamas šiuolaikinių lenkų poetų, besidominčių rusų poezija.

⁶⁹ Cz. Miłoszas, eil. „Lanka“, *Rinktiniai eilėraščiai = Poezje wybrane*, Vilnius: Baltos lankos, 1997: „Tai buvo paupio lanka, vešli, dar nešienauta, / Skaisčiausiąją birželio saulės dieną. / Aš jos ieškojau visą amžių, radau, atpažinau, / Ten tarpo žolės ir gėlės, kadaise pažįstamos vaikui. / Pro primerktus vokus siurbiau tą šviesumą, / Ir kvapas mane apsėmė, bet koks žinojimas liovės. / Staiga pajutau: išnykstu ir raudu iš laimės“ (vertimas T. Venclovos).

⁷⁰ „Atviras miestas“.

⁷¹ Gimtasis kraštas – Lietuva, gimtoji kalba – lenkų, europinės tapatybės ir apsisprendimo laisvės šalis – Prancūzija, akademinio ir literatūrinio pripažinimo šalis – Amerika.

tūrologių, ne kartą yra akcentavusi sudėtingą lenkų kultūros pradmens įtaką šiuolaikiniam lenkų charakteriui, šiuolaikinio lenkų intelektualo savivokai ir bendrai tautinės kultūros jausenai⁷². Janion analizuoja kultūrinėje lenkų spaudoje cirkuliuojančius *europinės gėdos, lenkiškosios tiesos*⁷³ stereotipus, kurie įkūnija kraštutinius lenkų savęs vertinimo kriterijus. Anot tyrinėtojos, stokodami išsamesnių žinių apie ikikrikščioniškąją lenkų mitologiją, pagoniškąją tapatybės lygmenį, krikščioniškoje kultūroje lenkai neranda patikimų atramų savo tapatybei pagrįsti ir dėl per ilgą istoriją susiformavusios lenko krikščionio tapatybės XXI amžiaus kultūrinių transformacijų akivaizdoje, kuomet tokia tapatybė nebepajėgi reprezentuoti viso individo, patiria kultūrinės tapatybės traumą. Krikščionybė šiuolaikinėje lenkų kultūroje yra tapusi vienintele *prigimtaine* lenkų tautos vertybe, ir jos nuosmukis ar dekonstrukcija gali sukelti rimtų padarinių šiuolaikinei lenkų savimonei. Krikščionybė per visą krikščioniškojo tūkstantmečio istoriją gynė lenkus nuo priešiškių kultūrų invazijos, pažeminimo ir savinaikos. Lenkų raštijos lotynizacija yra tik vienas šios traumos motyvų, kurio jei būtų išvengta, galbūt ir lenkų kultūros istorija būtų kitaip susiklosčiusi.

Vertinant šiuolaikinės lenkų literatūros vaizdą iš šios Janion nubrėžtos perspektyvos, yra įdomu suvokti esminį lietuvių ir lenkų XX amžiaus II pusės kultūros ir literatūros raidos skirtumą: ta romantizmo banga, kuri persiritusi per Vidurio ir Rytų Europą, pažadino laisvės idėją daugybėje

Europos tautų, tarp jų ir lietuvių, ir kuri išpuoselėjo tautinės tapatybės jausmą, lenkų kultūrinėje aplinkoje atliko visai kitokią ir kitą kultūrinį vaidmenį. Nesileidžiant į gana sudėtingas skirtingų kultūrų mentaliteto istorijas, teverta atkreipti dėmesį į sovietinės okupacijos metu lenkų ir lietuvių kultūrose iškilusias skirtingas tautinės ginties formas: lietuvių kultūra – ir poezija tai puikiai liudija – savo tautinę tapatybę rekonstravo iš baltų religinio substrato ir užpildė moderniojo meno spragas, o lenkiškosios romantinės, neoromantinės poezijos balsas jau buvo praktiškai išsekęs arba transformavęsis į vėlyvojo modernio ir avangardo (skamandristai⁷⁴) formas. Lenkų literatūrinėse enciklopedijose kaip tik skamandristų grupės veikla įvardijama kaip romantizmo srovės padarinys, ypač akcentuojant tai, kad vienas šios grupės narys, Kazimierz Wierzyński, pasitraukęs į išeiviją, savo poetinį skamandristo įdirbį paskyrė tobuloms (poetinės precizikos požiūriu) eilėms krikščioniškąją tematiką.

Atviro avangardo kūriniai, tokie kaip Juliano Przybošio, žavėję lenkų skaitytojus ir kritikus savo neišsenkančiu optimizmu ir tikėjimu žmogaus kultūra, civilizacijos rytojumi, Lenkijos kraštui peržengus fašistinio ir sovietinio teroro ribą istorijoje, tapo beveik nebegalintys ką nors svarbaus apie žmogų ir jį ištikusią krizę pasaulyje pasakyti. Tadeuszo Różewicziaus, vieno

⁷² Maria Janion, *Niesamowita slowianszczyzna*, Krakow: Wydawnictwo Literackie, 2007.

⁷³ Maria Janion, „Samo sobie cudzy“, ten pat, 12.

⁷⁴ Skamandristai – lenkų poetų grupė (Julianas Tuwimas, Antonis Slonimskis, Jaroslawas Iwaszkewiczius, Kazimierz Wierzyński), susikūrusi 1919 metais, gyvavusi iki 1939 metų; 1920–1928 ir 1935–1939 metais grupė inicijavo ir leido poetinį mėnraštį *Skamander*. Grupė nesivadovavo kokiū nors vienu manifestu, nesilaikė vieningos kūrybinės programos, tačiau bendra veikla įkūnijo avangardo, futurizmo, ekspresionizmo ir secesijos bruožų rinkinį. Vienas iš ryškiausių grupės siekinių buvo preciziška eilėraščių forma.

įtakingiausių šiuolaikinės lenkų poezijos meistrų, nuvainikavusio gražaus žodžio, gražios poezijos kultą, suklestėjusį po *Przybośiaus diktatūros* lenkų poezijoje, įsitikinimu, po pokario teroro ir holokausto patirties Europoje toks avangardinis tikėjimas *nauju* žmogumi, kultūra ir grožiu tapo naivus ir nebepriimtinas⁷⁵. *Przybośiaus* žodžio ir kalbos eksperimentai, tiksliau – šio eksperimento tęsiniai (naujos poetų kartos, naujos poezijos programos), sovietinės okupacijos sąlygomis lenkų poezijoje perėjo net keletą sudėtingos transformacijos etapų, iki įsitvirtino *poetinio lingvizmo* mokykla, davusi pradžią *68-ųjų kartos* mokyklai. Ir viena, ir kita poetinė mokykla turėtų panašumų su sovietinėje lietuvių literatūroje suklestėjusia intelektualia kalbos rekonstrukcija ir archaizacijos tendencijomis, ir galbūt rastume bendrų teorinių kontekstų (kalbos filosofija, struktūralizmas, kalba kaip ženklų sistema), tačiau lenkų poezijos istorijoje ir *poetinio lingvizmo* (poetas Mironas Białoszewskis), ir *68-ųjų kartos* (poetai Stanisławas Barańczakas, Ewa Lipska, Adamas Zagajewskis) poezija orientavosi į filosofinę, psichologinę, semantinę kalbos patirtį, kuri intensyviau susijusi su bendrakultūriais Europos kontekstais – universaliais, archetipiniais kalbos ir jos struktūrų dariniais, fiksuojančiais žmogaus kantrumo, laisvės troškimo, susitaikymo su mirtimi būsenas.

Aistoriniai lenkiškojo lingvizmo ar kalbos filosofijos eksperimentai šiandien gali būti susieti su slaptu pasipriešinimu cenzūrai, su Ezopo kalba lenkų literatūro-

je, kurioje socialistinio realizmo doktrina, nors ir buvo diegiama, bet patyrė didesnę ir stipresnę pasipriešinimą – ir dėl susiformavusio modernizmo, jo sudėtingų raiškos formų, ir dėl kitokių politinių aplinkybių. Paties Różewicziaus pasipriešinimas teroro aplinkybėms buvo kur kas atviresnis: kaip tik Różewicziaus išlaisvino neigiamą patirties turinį, neigiamą emociją, pasitelkdamas bjaurumo estetikos arsenalą šiuolaikinėje lenkų poezijoje. *Turpizmo*⁷⁶ poetinė kryptis, ar mokykla (Andrzejus Bursa, Stanisławas Grochowiakas), lenkų literatūroje suklestėjo šeštuoju dešimtmečiu ir, galėtume tvirtinti, sukūrė pakankamai tvirtą ir būtiną opoziciją lenkiškajam neoklasicizmui. Lietuvių poetinėje istorijoje Różewicziaus atitikmeniu, pavyzdžiui, Kornelijaus Platelio poezijos akivaizdoje, galėtų būti laikoma Gintaro Patacko poezija, nors toks palyginimas ir yra labai sąlyginis. Neoklasicistų plejadai paprastai yra priešpastatomi lenkų poezijos *barbarai* – 7-ajame dešimtmetyje gimusi literatų karta (poetai Marcinas Świetlickis, Marcinas Sendekis, Robertas Tekielis, Manuela Gretkowska, Marcinas Baranas), į literatūrą atėjusi perversmų epochoje, 1989 metais, ir įkūnijusi postmodernizmo problemų ir idėjų epochą⁷⁷.

Savo kontroversišku socialumu ir lenkiškasis *turpizmas*, ir jaunieji *barbarai* atrodo aktyvūs savo epochos analitikai, todėl negatyvas, kurį šios literatūrinės XX amžiaus srovės suteikia lenkų literatūrai, yra

⁷⁵ Bożena Chrzastowska, Ewa Wiegandtowa, Seweryna Wyslouch, „Rodowody współczesności“, *Literatura Współczesna*, Poznan: Wydawnictwo Nakom, 1996, 89.

⁷⁶ Turpizmas [lot. *turpis* – bjaurus], viena XX a. II pusės lit. tendencijų – bjaurumo pabrėžimas, mėgavimasis bjaurumu. Šaltinis internete: <http://www.zodziai.lt/reiksme&word=turpizmas&wid=20292>.

⁷⁷ Halina Turkiewicz, „Czy tylko ‚barbarzyńcy przyszli‘? (O kondycji literatury polskiej po roku 1989). Šaltinis internete: <http://www.magwil.lt/archiwum/2002/mmw7/liepa5.htm> (Žiūrėta: 2014 10 26).

pakankamas argumentas neoklasicizmo pozityvui sutvirtinti ir suklestėti. Lenkų poezijos kokybei ši įvairovė yra svarbus akcentas, nors skirtingai nuo šiuolaikinės lietuvių poezijos kritikos, lenkų poezijos kritika atrodo visada kiek priekabi ir nepatenkinta lenkų poezijos pasiekimais (lietuviai dėl susiklosčiusių istorinių aplinkybių savo poezija visada didžiuojasi). Visgi grįžtant prie miesto, istorijos ir tiesinio laiko sampratos, būtina pasakyti, kad religinis judėjimas net ir sovietinės okupacijos sąlygomis lenkų literatūroje reiškėsi. Katalikų kunigų Jano Twardowskio, Karolio Wojtyłos pavardės šiandieną yra įėjusios į lenkų literatūros istoriją. Savo ruožtu, platesniame metafizinės, transcendentinės minties lauke reiškėsi nemažai lenkų poetų, ir jų santykis su krikščioniškąja religine sistema yra sudėtingas (nuo Cz. Miłoszo iki Mieczysława Jastruno), tačiau dominuojantis poezijos motyvas išlieka tas pats – vis ta pati krikščioniškoji istorija, papasakota Naujajame ir Senajame Testamente, lenkų poetų plėtojama renkantis ginčo ir atviro neigimo polemiką su pačia tikėjimo idėja (poetai Różewiczius, Szyborska, Grochowiakas) arba užimant skirtingas santykio su šia idėja pozicijas (nuo poetės Annos Kamieńskos, kuri renkasi sunkaus tikėjimo, atmiešto skepsiu ir šalto racionalizavimo pastangų, iki Szyborskos, atsisakusios svarstyti patį žmogaus ir religijos santykį⁷⁸).

Šiuolaikinėje lenkų poezijoje Oriento idėja yra sušmėžavusi vos keletą kartų ir labiau siejosi su civilizacijos istorijos etapu ir medievistikos pažinimo šaltiniais. Egzistenciškai esminės pozicijos Orientas niekada neužėmė ir poetinėms pasaulėvaizdžio struktūroms įtakos neturėjo.

⁷⁸ Ten pat, 97–98.

Išvados

Pirmosios nepriklausomybės dešimtmečiais lietuvių poezija vijosi europinę modernizmo tradiciją ir savo aukštosios prabos kūriniais atstovavo autentišką europinį modernizmą, jo stilistinę įvairovę ir individualizmą. Sovietmečio tikrovė užvėrė lietuvių literatūrą itin hermetiškos patirties nišoje, kurioje ilgai buvo ignoruojama europietiškojo meno patirtis, aukštinamas socrealizmas ir jo propaguojama kolektyvinė, beasmenė patirtis.

Lietuviškoji socrealizmo poezija iš esmės pasikėsino į istorinę miesto ir kultūros atmintį, į krikščioniškąją metafiziką, be šios metafizikos šiuolaikinė lietuvių poezija atsidūrė socrealizmo dogmų peršamos fizinės ir utopinės komunizmo laiko tiesės akivaizdoje. Talentingiems lietuvių poetams tokia galimybė neatrodė kūrybinga.

Sovietmečiu lietuvių literatūra savo ontologinės tapatybės panūdo ieškoti baltų kultūros priešistorėje, žemės etoso tarptautinėje mitologijoje ir aistorinėje Oriento erdvėje, kuri antrosios nepriklausomybės dešimtmečiais įsitvirtino jau kaip lietuvių poezijos tradicija.

Tuo tarpu lenkų literatūroje, dėl ryškiau susiformavusios modernizmo tradicijos, leidusios imtis sudėtingų, tačiau kryptingesnių poetinės formos eksperimentų, net ir socialistinio realizmo laikotarpiu sugebėta išlikti krikščioniškojo diskurso erdvėje.

Atkurtos nepriklausomybės lauke išryškėjo panašios tendencijos: jaunosios kartos lenkų ir lietuvių literatai adoraavo kai kuriuos lenkų poezijos klasikus (daugiausia neoklasicistus: Cz. Miłoszą, Szyborską ir Herbertą) ir sugebėjo išsaugoti jei ne krikščioniškosios metafizikos, tai bent krikščioniškosios etikos nuostatas, filosofinį ir moralinį krikščio-

nybės autoritetą, puoselėtą sovietinės cenzūros sąlygomis.

Miestas ir žmogaus kultūros istorija tapo šiuolaikinio lenkų neoklasicizmo pasaulėžiūros orientyru. Nobelio premijos suteikė šiems orientyrams svarbų tarptautinį pripažinimą, o Cz. Miłoszo pilietinė laikysena bei poetinė filosofija emigracijos kūryboje atgautos lenkų nepriklausomybės akivaizdoje tapo svarbiu moraliniu argumentu neoklasicizmo mokyklai Lenkijos krašte plėstis. Szymborskos ir Herberto

poezijos meistrystė ir filosofinės nuostatos sukūrė pretekstą neoklasicizmo tradicijai Lenkijos poezijoje suklestėti.

Ištisa plejada jaunųjų lenkų poetų šiandieną laiko save šių neoklasicistų mokiniais. Nors lietuvių literatai šiuos autorius taip pat yra ne kartą adoravę įvairiuose pokalbiuose ir netgi eilėraščių citatose, šia mokykla nuosekliai nesekė – į europinio modernizmo iššūkius lietuvių poezija atsiliepė kitokiomis kūrybinėmis programomis nei lenkai.

CREATION OF THE WORLD IN WORKS OF CERTAIN CONTEMPORARY LITHUANIAN AND POLISH POETS: FROM SOCREALISM TILL PRESENT

Audinga Peluritytė-Tikušienė

S u m m a r y

During the decades of the first independence, Lithuanian poetry has followed the European tradition of modernism.

The best Lithuanian poetry represented authentic European modernism, its stylistic diversity and individualism. Nevertheless, the Soviet reality limited Lithuanian literature to a particularly hermetic world that protractedly ignored the experience of European art; it exalted socialist realism and its collectiveness, as well as impersonality.

Lithuanian social-realist poetry has essentially encroached on the historical memory of town and culture as well as Christian metaphysics. Without metaphysics, contemporary Lithuanian poetry has faced the physical and utopian time line of Communism, propagated by the dogmas of socialist realism. Talented Lithuanian poets didn't consider that such a possibility can be creative.

During the Soviet era Lithuanian literature had been looking for its ontological identity in the prehistory of Baltic culture, international mythology of the earth ethos and the non-historical space of the Orient, which during the decades of the second independence were anchored already as a tradition of Lithuanian poetry.

Meanwhile, in Polish literature, even during the period of socialist realism, they were able to stay in Christian discourse, and this was due to a stronger tradition of modernism, which allowed to carry out complex and more purposeful experiments of poetic form.

When independence was restored, similar tendencies became significant: young Polish and Lithuanian writers adored some Polish poetry classics (mostly the neo-classics: Cz. Miłosz, Szymborska and Herbert) and were able to retain if not the attitude of Christian metaphysics then at least that of Christian ethics, as well as the philosophical and moral authority of Christianity under the circumstances of Soviet censorship.

Towns and the history of human culture have become the mark of the world-view of contemporary Polish neo-classicism. Nobel prizes provided those marks with important international recognition. The civic attitude of Cz. Miłosz, as well as poetic philosophy in emigration writings, facing the regained independence of Poland have become an important moral argument for the expansion of the neo-classicist school in Poland. The excellence of Szymborska's and Herbert's poetry and philosophical attitude created a pretext of prosperity for the neo-classicist tradition in Polish poetry.

Gauta: 2014 10 27

Priimta publikuoti: 2014 11 25

Autorės adresas:

Vilniaus universitetas

Lietuvių literatūros katedra

Universiteto g. 5, LT-2734 Vilnius, Lietuva

El. paštas: audinga.tikusiene@flf.vu.lt